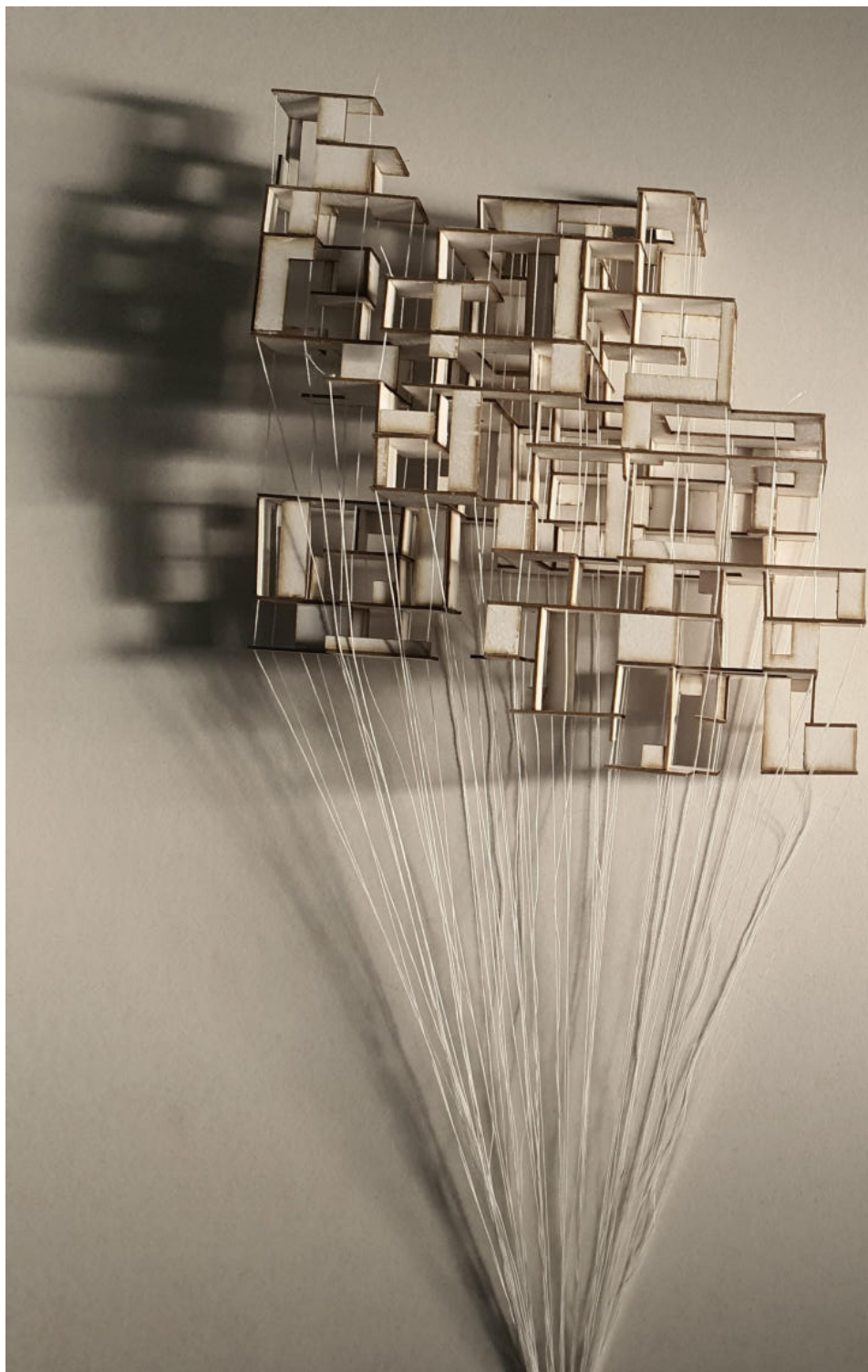
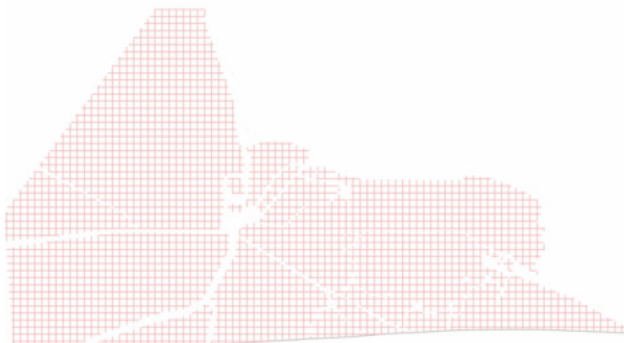

לרקום מרחבית
בין העבר, ההווה ועתיד
מייס סאלח

לרקום מרחבית

פרויקט גמר

סטודיו "מרחב, תודעה וקיימות"

מנחים | אדריכל שמעיה צרפתי, אדריכל ישי וול

אדריכלות חוקרת

מנחה | ד"ר / אדר' אור אלכסנדרוביץ'

תוכנית ארכיטקטורה ובינוי ערים

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון

התשפ"ה | 2025

הפקולטה
לארכיטקטורה ובינוי ערים

תוכן עניינים

7	הקשר בין העבר להווה
9-13	מדיניות מתמשכת
15-19	סיעון
21	עמדה
23	אסטרטיגיה לתכנון
25	התמקמות
27-33	היסטוריה
35-37	מוטיבאציה לתכנון- והתמקמות איזורית
39-61	התערבות
63	סיכום
64	ביבליוגרפיה
65-66	מקורות לדימויים

הקשר בין העבר להווה

תפירה מרחבית

הפליטות הפנימית בארץ הינה אחת התוצאות של המדיניות שהחלה בשנת הנכבה, 1948 אשר כללה גירוש תושבים מאדמותיהם, הריסת כפרים והפקעת קרקעות, שהפכה אחוזגדול מתושבי הארץ הערביים לפליטים בתוך ארצם ומחוץ לה. מדיניות זו שלא הסתיימה אז, אלא נמשכה גם לאחר מכך בצורות שונות, כמו הגבלות על תכנון ופיתוח, חוסר בהתריבנייה, הפקעות קרקע נוספות וצמצום שטחים ציבוריים ועוד... יחד עם תופעת הפליטות הפנימית שנוצרה בעקבותיה, ממשיכות להשפיע ולעצב את המציאות המרחבית והחברתית של היישובים הערביים שנותרו בארץ. כתוצאה מכך, יישובים ערביים רבים מתמודדים עם רקמה מבנית צפופה ולא מסודרת, שמשפיעה באופן ישיר על איכות חיי תושביהם המיקוריים ואפילו עוד יותר על הפליטים. מציאות זו מקשה על ההתפתחות הכלכלית, החברתית והתכנונית של היישובים הערביים.¹

הפליטות הפנימית אינה רק מצב פיזי אלא גם תחושת עקירה מתמשכת, חוסר שייכות ותודעת ניתוק היסטורי. במציאות זו, הקשר בין העבר להווה הינו מרכיב מהותי להבנת מצבם הנוכחי של התושבים הערביים בארץ. שבאמצעות התפירה המרחבית המחברת בין הזיכרון והזהות של כפרים שנהרסו, לבין מציאות החיים של יישובים ששרדו את הנכבה אך ממשיכים לשאת את השלכותיה, ניתן ליצור שיבה תודעתית מרחבית – לא חזרה פיזית אל האתרים ההרוסים, אלא חיבור מחודש אל ההיסטוריה, הזהות והמרחב דרך תכנון ביקורתי, המכוון לשיקום תחושת השייכות ולהצעת עתיד תכנוני הוגן יותר.

לכן נשאלת השאלה- כיצד ניתן לתת ביטוי בקורתי דרך תכנון מרחבי, תוך שימור על המורשת וההיסטוריה של המקום?

כפר אל דאמון היום- מעיין אל דאמון המבנה היחיד ששרד

מדיניות מתמשכת

הרס, עקירה ואובדן

בעקבות החלטת עצרת האו"ם משנת 1947 לחלוקת ארץ ישראל המנדטורית (פלסטיין) לשתי מדינות – יהודית וערבית – החלו קרבות להתפשט ברחבי הארץ. ככל שהתקרבה הלחימה לאזורי היישוב והקרבות התעצמו, גבר קצב נטישת הכפרים הערביים, והפכה לתופעה נרחבת של בריחה המונית ובלתי נשלטת. הדיווחים על הטבח בדיר יאסין באפריל 1948 החישו את התהליך, וערבים רבים נטשו את בתיהם – חלקם אף עזב את הארץ ועבר למדינות ערביות שכנות.²

המדיניות הרשמית של המנהיגות היהודית הייתה אחד הגורמים לבריחתם של התושבים הערביים בארץ. משום שהיא תרמה להאצת תהליך העזיבה ההמונית, אף שלא הייתה תוצאה של תוכנית ציונית מתוכננת מראש. אך משהתרחשה בפועל היא קיבלה עידוד מצד גורמים יהודיים מרכזיים, מטעמי ביטחון ומדיניות. לטעמים אלו הייתה חשיבות רבה בהחלטות הצבא הישראלי, שמנע את שובם של הפליטים לכפריהם, ואף גירש במקרים מסוימים תושבים מכפרים שלא ננטשו לחלוטין. דוגמה לכך היא כפר צפוריה, שבו נשארו תושבים חודשים ארוכים לאחר תום הקרבות, אך בסופו של דבר גורשו מבתיהם והכפר נהרס בידי השלטון הישראלי. בנוסף, גם לצבאות ערב שנכנסו לארץ במאי 1948 בהתאם להנחיית הליגה הערבית, היה תפקיד משמעותי בהעקת מקומם של תושבים ערבים מכפרים שהיו אמורים להיכלל בשטחי המדינה היהודית המיועדת.³

בשנת 1948, ערים וכפרים ערביים רבים נלקחו, נהרסו או ננטשו, ותושביהם נאלצו לעזוב את בתיהם ורכושם ולחפש מקום מגורים חלופי תוך או מחוץ הארץ במדינות הערב השכנות. לאחר הקמת מדינת ישראל במאי 1948, רבים מבין האזרחים הערבים שנותרו בגבולות המדינה הפכו לפליטים בתוך ארצם. גורמי השלטון והטיפול כינו אותם "פליטי פנים" או "נוכחים נפקדים".⁴

תיאור נוסף לקבוצת פליטי הפנים כ"מיעוט בתוך מיעוט", בהתייחסות למעמדם המורכב – הן כחלק מהאוכלוסייה הערבית הכללית והן כקבוצה עקורה בתוך גבולות המדינה.

2 מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 6

3 מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 6

4 מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 7

כפר אל דאמון היום- שרדי הכפר נעלמו עם הזמן

ההגדרה כוללת את אותם פליטים שהיו בשטח המדינה בעת מפקד האוכלוסין שנערך ב־8 בנובמבר 1948 – חלקם שבו במהלך הפסקת האש ולאחריה, ואחרים הגיעו ליישובים הסמוכים לכפרי מוצאם. חלק מהפליטים הועברו לכפרים קולטים בהתאם להנחיות צבאיות. ההערכות באותה תקופה הצביעו על מספר נע בין 30,000 ל־50,000, כ־90% מהם היו מוסלמים והיתר – נוצרים.⁵ עם הקמת המדינה אימצה הממשלה הזמנית את תקנות ההגנה לשעת חירום משנת 1945, אשר שומשו על ידי הצבא הישראלי כבסיס משפטי למדיניות שנועדה למנוע את שיבתם של התושבים הערבים הפליטים לכפריהם שנטשו. ולשלול מהם כל זכות לעשות שימוש בנכסיהם או לממש בעלות על רכושם. כתוצאה מכך, מדיניות זו לא רק חרפה את מצוקתם הכלכלית של הפליטים, אלא אף הציבה מכשולים משמעותיים בפני תהליכי קליטתם והשתלבותם במרחבים הכפריים הקולטים.⁶

כל האדמות והרכוש שהשאירו מאחוריהם נותרו מול עיניהם, אך ללא אפשרות לשוב אליהם או להשתמש בהם. היישובים הערביים ששרדו את הנכבה היו היעד העיקרי לקליטת הפליטים בארצם, והם נאלצו לחלוק את משאביהם המוגבלים – הן לצורכי מגורים והן לצורכי חקלאות, שהיו מקור הפרנסה המרכזי של התושבים.

תהליך השתקעותם והיקלטותם של התושבים הפליטים בכפרי המיקלט היה ממושך והתאפיין בקשיים ניכרים. במקרים רבים, מסיבות חברתיות, כלכליות או פוליטיות משפחות הפליטים נאלצו לעבור בין מספר יישובים ואף לחצות גבולות ולעבור מארץ לארץ, עד למציאת יישוב קבע שבו הם מתגוררים כיום.⁷

עד למחצית השנייה של שנות החמישים ותחילת שנות השישים, מרבית הפליטים דחו ניסיונות של השלטונות ליישבם מחדש במסגרת פתרונות יזומים, מתוך תקווה לחזור לכפריהם. בשל כך, רבים מהם העדיפו להמשיך להתגורר בפחונים ובתנאי מחיה קשים, ועמדו בסירובם לקבל את החלופות שהוצעו להם. רק מיעוט מקרב הפליטים נענה להצעות המדינה, כדוגמת מקרים שבהם הוצעו חילופי קרקעות: חלק מתושבי מעלול עברו להתגורר ביפיע, וחלק מתושבי צפוריה קבעו את מגוריהם בנצרת.⁸

5	מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 7
6	מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 7
7	מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 11
8	מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 8

כפר כאבול היום- בין הנוף הכפרי שנעלם וההתפתחות הלא
מסודרת

כתוצאה מכך, אוכלוסייתם של כפרים וערים ערביות הוכפלה, בעוד שהשטחים החקלאיים הצטמצמו משמעותית עקב הצורך בבניית מגורים חדשים. במקביל, הבנייה לגובה הפכה לפתרון הכרחי עקב מחסור בקרקע זמינה. עם השנים, נעלם אופיים הכפרי הפלסטיני המסורתי של היישובים הערביים – מטעי הזיתים והענבים, השדות החקלאיים, החצרות הפרטיות (אל-חקורה) והשטחים הפתוחים בין הבתים נעלמו בהדרגה.

כיום, 77 שנים לאחר הנכבה, תחומי השיפוט של היישובים הערביים כמעט שלא השתנו, ואף הצטמצמו עוד יותר עם השנים. במקביל, אוכלוסייתם גדלה משמעותית, יחד עם הצרכים הגוברים בתחומי הדיור, המסחר והתעסוקה. עם זאת, לתושבים אין אפשרות להתרחב מעבר לשטחים הקיימים, מה שמוביל למצוקה מרחבית ולהתפתחות בלתי-מתוכננת של היישובים.⁹

כפר אל דאמון היום- בין שרידי הכפר שנעלם

טיעון

הפליטות הפנימית השפיעה על זהותם הקולקטיבית של הפליטים בארצם ועל עיצוב המרחב היישובי בכפרים הערביים. תהליכי השתלבותם במרחב לא נבעו מתכנון יישובי מסודר, אלא מתוך אילון ותנאים של דחייה והדרה חברתית, והתארגנות עצמית של הפליטים. אחוז גדול מהפליטים מצאו את מקומם בשולי הכפרים – אזורים שבעבר שימשו כאדמות חקלאיות או שטחי גורן בבעלות פרטית – שם הקימו בתחילה מבני מגורים זמניים, ועם השנים ניסו לרכוש הקרקעות שעליהן בנו בתי מגוריהם. עסקאות הרכישה התמקדו לרוב בחלקות המרוחקות ממרכז היישוב שנתפסו כפחות מועדפים, בעיקר בשל מגבלות כלכליות וחברתיות, שכן בעלי הקרקע נטו להסכים למכור קרקעות פריפריאליות, והתנגדו כמעט תמיד למכירת קרקעות סמוכות לגרעין היישוב. תוצאה זו הובילה ליצירת דפוסי מגורים חדשים, שעיצבו מחדש את מפת ההתיישבות והדגישו והעמיקו את הפער שבין המרכז לשוליים, ובין התושבים המקוריים לתושבים האחרים במרחב הכפרי הערבי.¹⁰

הריחוק הפיזי הלך יד ביד עם ריחוק חברתי: הפליטים נתפסו כזרים, ועצם ניסיונם להקים עסקים או להשתלב בקהילת המקלט לאחר תקופת התבססותם הראשונה עורר התנגדות וחומות אצל חלק מהתושבים המקוריים. לאורך השנים החסמים בין שתי הקבוצות התחילו להתפרק בהדרגה תוך תהליכים איטיים של חדירת הפליטים אל המרחב הפנימי של הכפרים, אם זה כתוצאה של הזדמנויות לרכישת בתים בגרעין הישן של הכפר מבחינות כלכליות, או קשרים לקרבת משפחות דרך נישואין. אך גם תהליכים אלו הובילו להיווצרות "שכונות פליטים" בתוך ליבת היישוב, ששימרו את הזהות הייחודית של הקבוצה, ולא ביטלו את תחושת ההבדל וההפרדה.¹¹

מצב זה ממחיש כי הפליטות הפנימית יצרה דפוסי של מרחב מדורג – שבו השייכות הפיזית אינה בהכרח מעידה על שייכות חברתית. גם כאשר הפליטים הצליחו לרכוש בתים בתוך מרכז היישוב, הם לא נטמעו בו לחלוטין, אלא יצרו מקבצים קהילתיים שהמשיכו לבטא את זיקתם למעמד הפליט.

10 מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 16

11 מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 16

כפר אל דאמון היום- מלב הכפר אל כיוון המעיין

הפליטות הפנימיות אינה מסתכמת באובדן הבית והקרקע, אלא יוצרת מצב מתמשך של ארעיות וזהותית ומרחבית. "השתקעותם של פליטי הפנים ביישובים אלה לא הושפעה רק מיחסם של תושבי המקום אליהם או מתנאי המחיה הקיימים בו אלא גם מהתייחסות הפליטים למקום הקליטה כמקום מחייה ארעי שלא כדאי להשקיע בו יתר על המידה." מוסטפא כבהא, רונית ברזילי, 1996. דבר שנבע מהתקווה שהדבר יכול להגמר גם אחרי אובדן הבית והקרקעות, והינם יוכלו לחזור ליישובי מצאם. "נקודת ראות זו הסתמכה בין היתר על צורת התפתחותו של הסכסוך הערבי-ישראלי. ועל תקוותם, בשנים הראשונות, לחזור לבתיהם עם ניצחון לוחמי מדינות ערב." מוסטפא כבהא, רונית ברזילי, 1996.

הפליטים בארצם לא ראו את התיישבותם ביישובי הקליטה כפתרון סופי אלא כפתרון זמני בלבד. תפיסה זו השפיעה על יחסם אל המרחב ועל מידת השתלבותם החברתית תוך יישובי הקליטה. גם לאחר שהתקווה לחזרה הלכה ודעכה בהדרגה לאור המציאות, המשיכו רבים מהם להתגורר בריכוזים נפרדים מתושבי כפרי המקלוט, לעיתים תחת תווית מובהקת של "שכונת פליטים" או "חי אל-לאג'אין". הרגשת השייכות לכפר מצאם של פליטי הפנים בחלק מהמקרים היתה יותר חזקה מהשתייכותם לעדתם, "למרות שבחלק מן הכפרים הקולטים היו יותר מעדה אחת (נוצרים ומוסלמים בדרך כלל) לרוב לא השתכנו הפליטים על-פי השתייכותם העדתית ובני הכפר האחד העדיפו לגור יחד מאשר להיטמע בתושבים המקומיים." מוסטפא כבהא, רונית ברזילי, 1996. מה שחיוק את תחושת הזרות והבדלנות עוד יותר.¹²

מצב זה מעיד על כך שהפליטות הפנימיות היא תופעה רב שכבתית, לא רק מצב פיזי של העתקת מגורים, אלא גם חוויה מתמשכת של עקירה, ניתוק, ואי-הכרה. הפליטים לא נטמעו במלואם במרחב החדש, מה שמציב את הפליטות הפנימיות כתופעה ייחודית במעמדה, המחייבת התייחסות נפרדת במדיניות, בתכנון ובשיח הציבורי.

הפליטות הפנימיות יצרה מצב זהותי מורכב, שבו רגשות של שייכות נחלקים בין המקום בו מתנהלים החיים בפועל שהינו היישוב הקולט לבין זיכרון ונאמנות לכפרי המוצא. עם השנים, ובמיוחד בעקבות השתלבותם של פליטי הפנים ביישובים הקולטים ושיפור במצבם הכלכלי, ניכרת תופעה של גידול בתחושת השייכות למקום המגורים הנוכחי – בעיקר בקרב בני הדור השלישי. עם זאת, תחושת אלו לא באות על חשבון השייכות ההיסטורית והנוסטלגית למקום שממנו גורשו משפחותיהם. להפך, ככל שהשייכות המקומית גברה, כך

כפר אל דאמון היום- מבט מהגבול הצפוני של הכפר אל כפר אל
ברווה, שהיום על אדמותיו נמצא קיבוץ אחייהוד

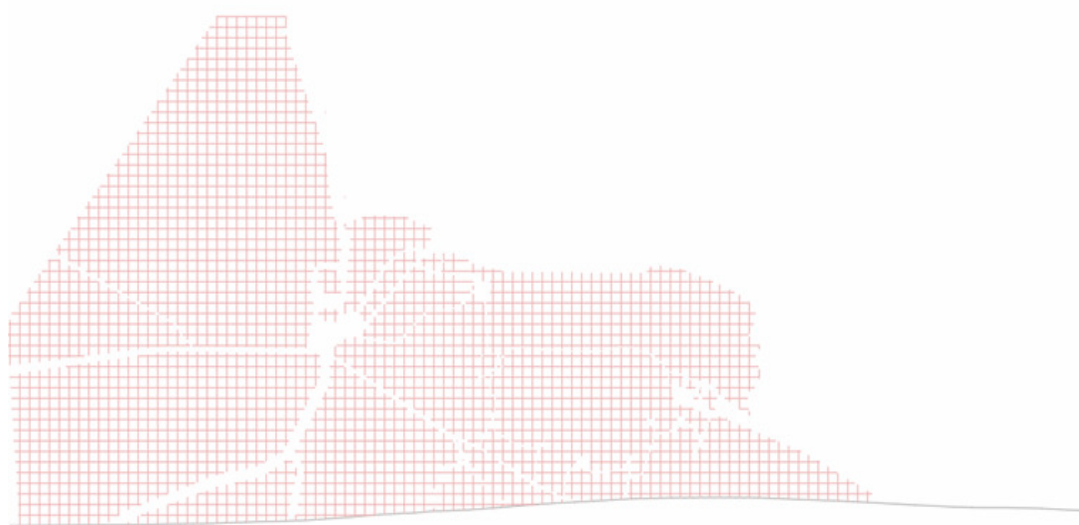
התחזקה גם תחושת הנאמנות ההיסטורית¹³, "שרוב הפליטים החשים שייכות גדולה לשוב הקולט אינם מוכנים לשום ויתור בפתרון אפשרי לבעיית הפליטים. " מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996

מצב זה יצר זהות כפולה: מצד אחד, זיהוי מעשי ויומיומי עם היישוב הקולט, ומצד שני, עמידה תקיפה על זכות השיבה לכפרים שנהרסו, כולל סירוב לוותר על דרישה זו גם מצד אלה שמרגישים "שייכים מאוד" ליישוב הקולט.

הפליטות הפנימית אינה נעלמת עם הזמן, אלא נמשכת ומועברת בין דורות, ומוטמעת בשיח הזהות המקומי גם כאשר קיימים תהליכי אינטגרציה כלכלית וחברתית. מורכבות זו מתעצמת לנוכח העובדה שלמרות הצלחתם של פליטי הפנים להפוך לחלק בלתי נפרד מהמרחב המקומי, בני הכפרים הקולטים ממשיכים לסמן אותם דרך שיוך למקום מוצאם " יוצאי לוביה נקראו "לובאני", יוצאי דאמון "דאמוני", יוצאי זרעין "זרעיני" ויוצאי צבארין נקראו "צבאריני", וכן הלאה. " מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 סימון זה שומר על הברדל בין "מקומיים" ל"פליטים", ועל כן גם כאשר מתפתחת תחושת שייכות, היא נותרת לעיתים חלקית ומותנית.¹⁴

13 מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם

14 מוסטפא כבהא, רונית ברזילי. 1996 פליטים בארצם, 22

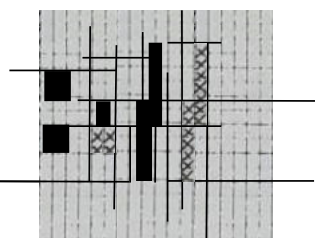
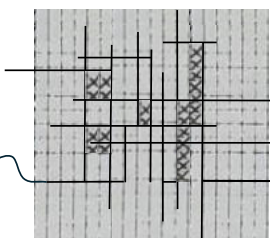
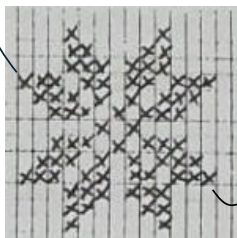
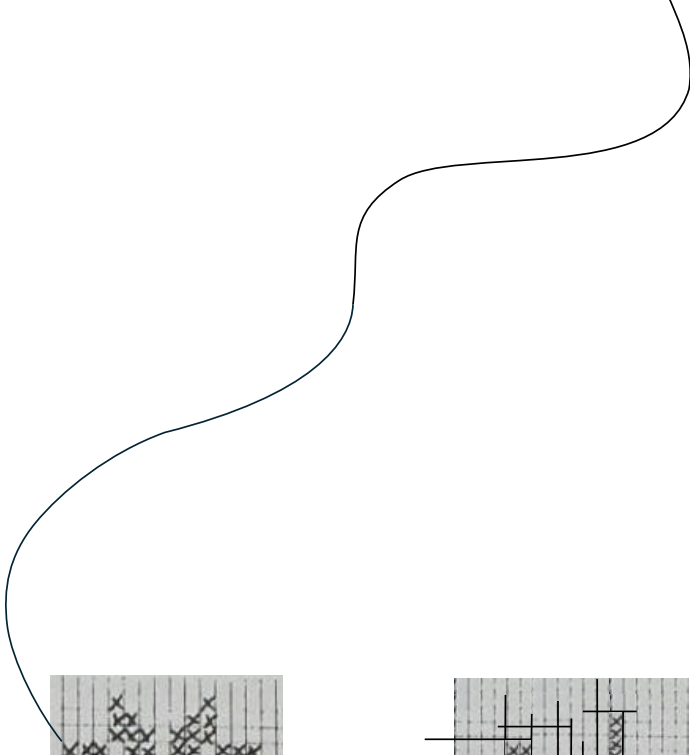
עמדה

הפליטות הפנימית אינה פרק היסטורי סגור, אלא תהליך מתמשך של עקירה, ארעיות והשתרשות חלקית, אשר ממשיך לעצב את זהותם, את מרחב מחייתם ואת תחושת השייכות של פליטי הפנים לדורותיהם. היא מהווה תשתית עמוקה לעיצוב אי-השוויון המרחבי והחברתי של האוכלוסייה הערבית בישראל, ולפיכך כל ניסיון לתיקון היסטורי או תכנוני חייב להתבסס על הכרה במציאות זו.

האפשרות של השיבה הפיזית לכפרים המקוריים נחשבת כאמצעי לפתרון אידיאלי למצוקות השייכות של הפליטים הפנימיים, ונחשבת כיעד פוליטי שיש לשאוף אליו. אולם רעיון זה מעורר קשיים מהותיים, בעיקר מבחינה מעשית. הכפרים שנהרסו כמעט ונעלמו, משפחות הפליטים התרחבו וגדלו הרבה מעבר למבנים הצרים שעמדו בעבר, וכל ניסיון לשחזר את המרחב הכפרי המקורי נתקל בשאלות מורכבות כמו איך אפשר באמת לשחזר את המרחב באופן שלא פוגע ושומר על האיכויות והתכונות היחודיות שהיו פעם בתוכו?, בנוסף למורכבות מבחינת התכנון, קרקע ותשתיות ההופכות את החזון לבלתי־ישים. ולכך מצטרפת גם ההגבלה והסבירות הנמוכה שמדינת ישראל תאפשר מימוש של שיבה פנימית מסיבות פוליטיות מובהקות.

אני חושבת שיש כיוון אחר שיכול לתפקד כפתרון להחזרת חלק מתחושת השייכות של הפליטים בארצם, דרך חיזוק הקשר למרחב המקורי באמצעות גישת התפירה המרחבית. שהינה מציעה מסגרת פעולה הכרחית – לא רק לשיקום תחושת השייכות של פליטי הפנים, אלא גם לבניית רצף מרחבי וזהותי בין המקומות שנהרסו לבין היישובים שקלטו את עקריהם, בלי צורך לשיבה הפיזית אך מבקשת להנציח ולהמחיש את הזיקה לכפרים הנטושים. גישת התפירה המרחבית אינה מסתפקת בשיקום פיזי של המרחב, אלא פועלת לאיחוי קרעים זהותיים, חברתיים ומרחביים שנוצרו בעקבות הנכבה והפליטות הפנימית.

תפירה זו נשענת על ההיסטוריה המקומית, על הזיכרון הקולקטיבי ועל ההיעדר המתמשך של תחושת שייכות בקרב פליטי הפנים עד היום. בכך היא עשויה לשמש לא רק ככלי של צדק מרחבי, אלא גם כאמצעי להשבת קול, נראות וזכויות לאוכלוסייה שנותרה מודרת בשולי המרחב הישראלי.

אסטרטגיה לתכנון

על מנת לממש תכנון מרחבי השואף להשיב לפליטי הפנים חלק מתחושת השייכות לארצם, ולפעול לחיקון מציאות האפליה וההשכחה – תוצאה ישירה של הנכבה והשלכותיה המתמשכות עד ימינו – נדרשת אסטרטגיה רב ממדית. אסטרטגיה זו נשענת על עקרונות של צדק מרחבי, שימור הזיכרון הקולקטיבי והזהות הפלסטינית, ומבקשת לייצר רצף תרבותי מרחבי בין המרחבים שנהרסו לבין היישובים הקולטים. היא מציעה אלטרנטיבה מעשית לתפיסת השיבה הפיזית, שאינה ישימה ברובד הפוליטי והחברתי, באמצעות יצירת מנגנוני הנצחה, נראות והעצמה זהותית. מכאן נגזרים הצעדים האדריכליים המהווים את ליבת האסטרטגיה:

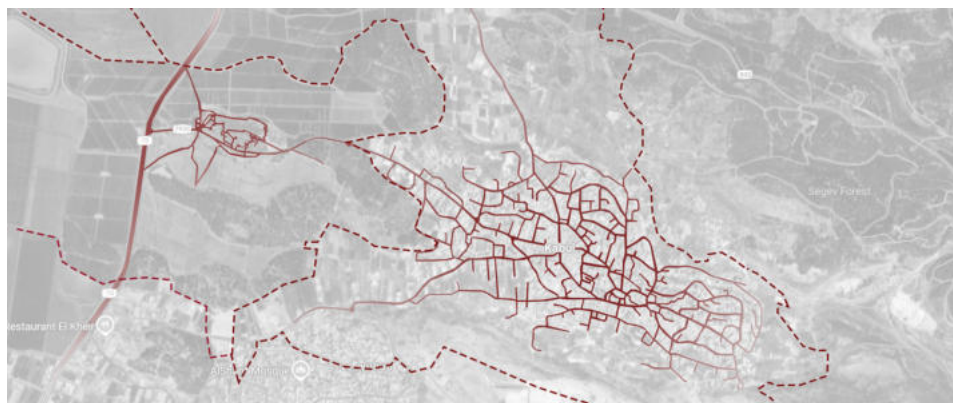
מיפוי ותיעוד- זיהוי ומיפוי של הכפרים שנהרסו ושל השרידים שנותרו בשטח אם זה מבנים נטושים, בתי קברות, טרסות חקלאיות ותוואי רחובות... לצד תיעוד הזיכרון הקולקטיבי באמצעות עדויות אישיות, מסמכים היסטוריים, מפות ותצלומים. תיעוד זה מהווה בסיס תכנוני ותוכני להמשך, ויוצר שכבה של ידע שמחברת בין ההיסטוריה למרחב הפיזי.

יצירת מוקדי זיכרון- תכנון מוקדים פיזיים שינכיחו את הזיכרון במרחב הציבורי כמו, כיכרות, גנים קהילתיים, אנדרטאות ומבני תרבות ועוד. תוך שילוב של אלמנטים אדריכליים מסורתיים, חומרים מקומיים או דגמים טיפוסיים של בתים שנהרסו, בנוסף לשפה חזותית אחידה. דבר שיחזק את הקשר בין ההווה לזיכרון ההיסטורי.

יצירת קשרים מרחביים- פיתוח רשת של קשרים בין־מרחביים למשל על ישי תכנון שבילי הליכה, צירי נוף ומוקדים תרבותיים שיחברו בין היישובים הקולטים לבין אתרי הכפרים שנהרסו. כך ניתן ליצור "תפרים מרחביים" המחברים בין מרקם החיים הנוכחי לבין מרחבים שהיו בעבר פעילים, ובכך לשלב את ההיסטוריה בתוך הנוף העכשווי.

שימוש בזהות הפלסטינית ובמורשת האומנותית כשפה אדריכלית- הזהות הפלסטינית היא רב-ממדית שנוצרה מתוך שילוב של רוודים שונים- היסטוריה, תרבות, מסורת, מורשת ומאבק פוליטי. הבנת מרכיבי הזהות הינה חיונית ומשמעותית לכל מחקר היסטורי ותכנון עתידי של היישובים הפלסטיניים במדינה. לכן יש צורך בשימוש בזהות הפלסטינית ובמורשת האומנותית ככלי תכנוני, דרך שילוב עיטורים מסורתיים, רקמות, מוטיבים אדריכליים מקומיים וחומרי בנייה בעלי זיקה היסטורית במרחבים הציבוריים ובמבנים. יישום עקרון זה מאפשר לא רק שמירה על ההמשכיות התרבותית, אלא גם מייצר חוויית מקום שמחזקת את תחושת השייכות, ומטמיעה את הזהות הפלסטינית כחלק בלתי נפרד מן המרחב הבנוי.

כאבול ואל דאמון - הכפר ששרד והכפר שנהרס

מטעי אבוקאדו

שטח חקלאי

יער נטרע

התמקמות

כאבול ואל דאמון

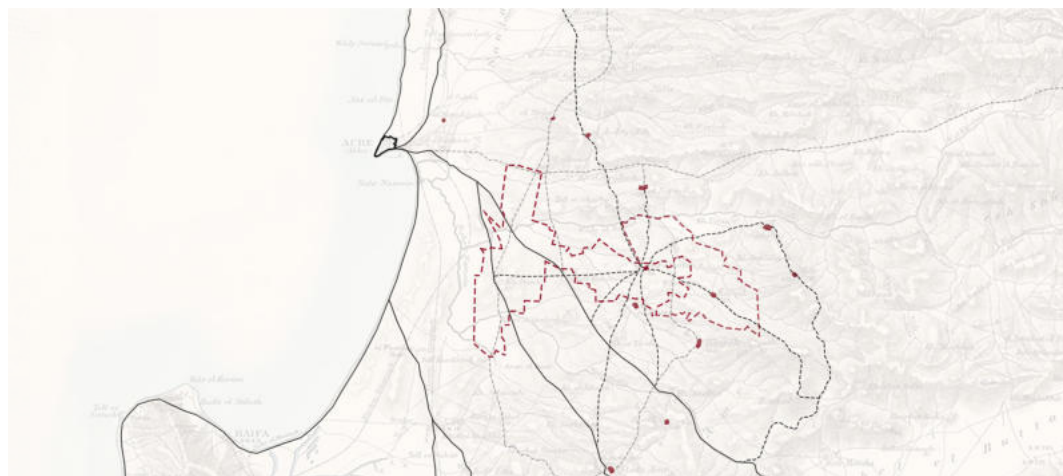
המרחב של כפר כאבול וכפר אל דאמון נבחר כמקרה בוחן לצורך מענה על שאלת המחקר ויישום אסטרטגיית התכנון. הבחירה במיקום זה מבוססת על שלושה שיקולים מרכזיים:

ייצוג של מציאות היסטורית מורכבת- מרחב זה ממחיש באופן מוחשי את היחס והקשר המרחבי בין כפרים שנהרסו ונמחקו בעקבות הנכבה לבין כפרים ששרדו אך עברו תהליכי שינוי, והתמודדו עם מדיניות מגבלות פיתוח מחמירות. בעוד שכפר אל-דאמון נהרס ותושביו נעקרו, כפר כאבול שרד ואפילו היה המקלט של חלק מתושבי כפר אל דאמון ויישובים אחרים סמוכים כמו אל ברווה ומיעאר, אך חווה שינויים קשים ודרמטיים כולל הפקעת קרקעות וגידול אוכלוסייה תחת מגבלות פיתוח ותשתיות לקויות. בחינת שני הכפרים יחד מאפשרת ניתוח מעמיק של ההשפעות המרחביות, החברתיות והכלכליות של הנכבה והשלכותיה.

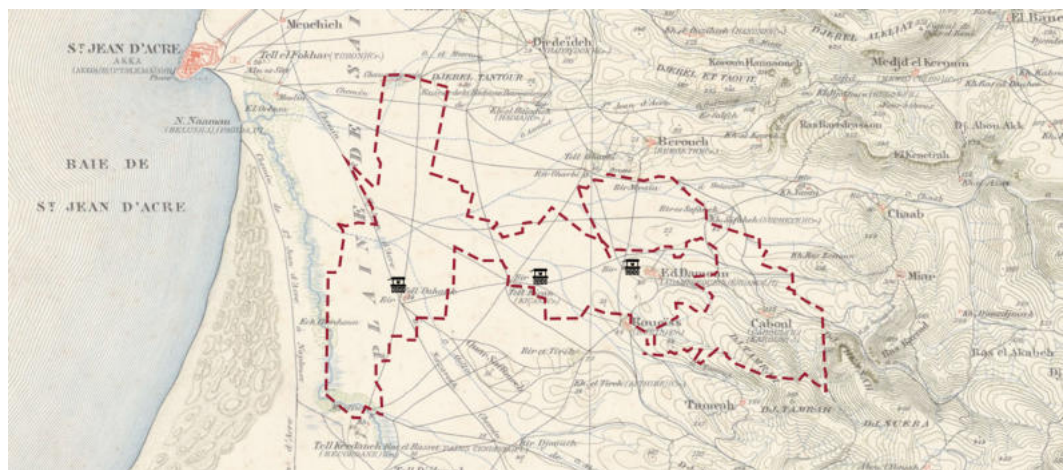
מיקומו האסטרטגי וחשיבותו ההיסטורית של כפר אל-דאמון- לפני 1948 כפר אל-דאמון היה צומת מסחר ותנועה חשוב בשל קרבתו לערים מרכזיות כגון עכו ושפרעם. בשל מיקומו האסטרטגי והתפתחותו ושיגשוגו המרחבית הוא היה מועמד להפוך לאיזור מרכזי, אך הריסתו ומחיקתו מהמפה גרמו לאובדן מרכזיותו ועתידו שעד היום אין אפשרות לשום חזרה אל תוך אדמותיו של הכפר, דבר שגרם לשינוי משמעותי לההתיישבות באזור ובסביבה. בחינת הכפר מאפשרת להבין כיצד הרס מרחבי, הפקעת קרקעות ופירוק וניתוק קהילות השפיעו על המרחב הכפרי והאורבני, וכיצד ניתן לשלב הכרה במעמדו ההיסטורי כחלק מתכנון מחודש.

הקשר האישי- הנושא הינו חוזר למקור האישי שלי, שמשפחתי במקורה היתה גרה בכפר אל דאמון שהפך להיות נטוש אחרי שנת 1948. כמו הרבה עוד משפחות מערים וכפרים רבים הוכרחו לנטוש את בתיהם עם כל רכושם ולחפש מקום אחר לחיות בו..ובמצב של משפחתי זה היה כפר כאבול שאני גרה בו היום, שהוא הכפר הסמוך לכפר אל דאמון.. ואת כל האדמות והריכוז של משפחתי ועוד הרבה משפחות אחרות נשארו מול העיניים בלי שיוכלו לחזור או להשתמש בהם.

מפות היסטוריות לאיזור כאבול ודאמון המראות מסלולי מסחר העוברות דרך אדמות אל דאמון

————— רחוב - - - - - כאבול ודאמון - - - - - דרך מסחרית עוברת - - - - - דרך מסחרית עוברת
 תוך אדמון אל דאמון קרוב לגרעין

אל דאמון היתה עשירה במקורות המים - מעיינות, בארות ונחלים. ליד כל נקודת מפגש בין
 מסלולי המסחר נמצא באר.

היסטוריה | אל דאמון

כפר אל-דאמון היה כפר משגשג ששימש מוקד מרכזי למסחר, חקלאות ומלאכות מסורתיות, וניצב בצומת אסטרטגית של דרכי מסחר ותחבורה. מיקומו קישר בין ערים מרכזיות כמו עכו ושרפדס, והוא שימש תחנת מעבר לצליינים, סוחרים ותושבים מהאזור. הכפר היה עשיר במשאבי מים, עם מעיינות, בארות ונחלים ששימשו את התושבים לצרכים חקלאיים וביתיים. בסמוך לכל נקודת מפגש בין מסלולי המסחר הייתה באר, שסיפקה מים לאנשים ולבהמות שעברו במקום.¹

המסגד המרכזי של הכפר, שנבנה בשנת 1723-1722 על ידי חאג' עלי בן סאלח, דודו של דאהר אל-עומר, עמד בלב הכפר והיה מוקף בחומת אבן מוצקה בגובה של שלושה מטרים. במסגד היו שתי כיפות, ודלת שהובילה לחצר מרוצפת אבן ובה באר מים. לצד המסגד, בשכונה המזרחית של הכפר, ניצבה כנסייה עתיקה שבנייתה מיוחסת לתקופה קדומה. מבנה הכנסייה היה גבוה, עשוי אבן חול עתיקה, עם דלת גדולה שנפתחה צפונה ומגדל פעמונים שנשמע ברחבי הכפר.²

תושבי אל-דאמון התפרנסו בעיקר מחקלאות, מסחר ומלאכות יד מסורתיות. הם גידלו זיתים, חיטה וגידולים חקלאיים נוספים, והפעילו בית בד ומטחנת חיטה מקומית. הכפר היה ידוע גם במלאכת אריגת מחצלות, שהוכנו מחומרים טבעיים שנאספו מהסביבה, כגון גבעולי חיטה. כלי הקש שיוצרו, כמו סלים, מגשים ומיכלים, היו חלק בלתי נפרד מהמסחר המקומי. גם לאחר שתושבי אל-דאמון נעקרו מבתיהם ב-1948 מלאכת האריגה נותרה חלק מהמורשת התרבותית שלהם. בנוסף לחשיבותו החקלאית והמסחרית, אל-דאמון היה צומת תחבורתי משמעותי, ולידו הוקמה תחנת אוטובוסים ששירתה קווים שחיברו בין ערים מרכזיות ואף בין מדינות שכנות. תפקידו כמרכז מסחרי ותחבורתי חיזק את מעמדו האזורי, עד להריסתו בעקבות הנכבה והעקירה של תושביו.³

1. وليد الخالدي. 1997. كي لا ننسى. بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسطينية

2. موسوعة القرى الفلسطينية

3. وليد الخالدي. 1997. كي لا ننسى. بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسطينية

כפר אל דאמון- צילום אוויר שנת 1957 המראה שרידי הכפר אחרי ההרס של הנכבה

כפר אל דאמון- צילום אוויר היום אחרי היעלמות הכפר עם הזמן

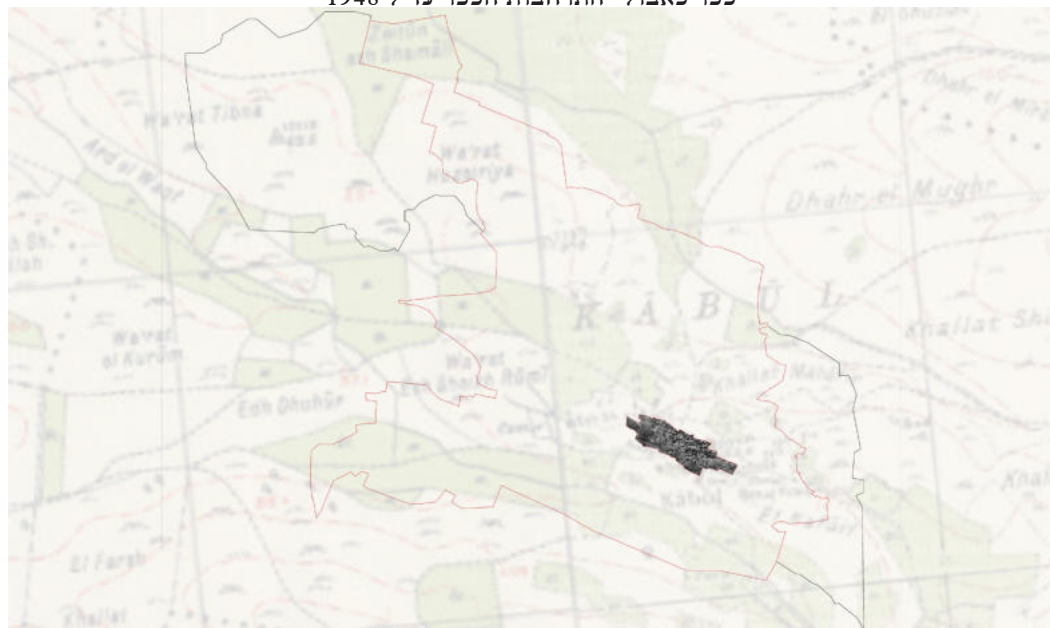
כפר אל דאמון- צילום אוויר שנת 1935 שהיה בתוך הכפר כ 303 בתים

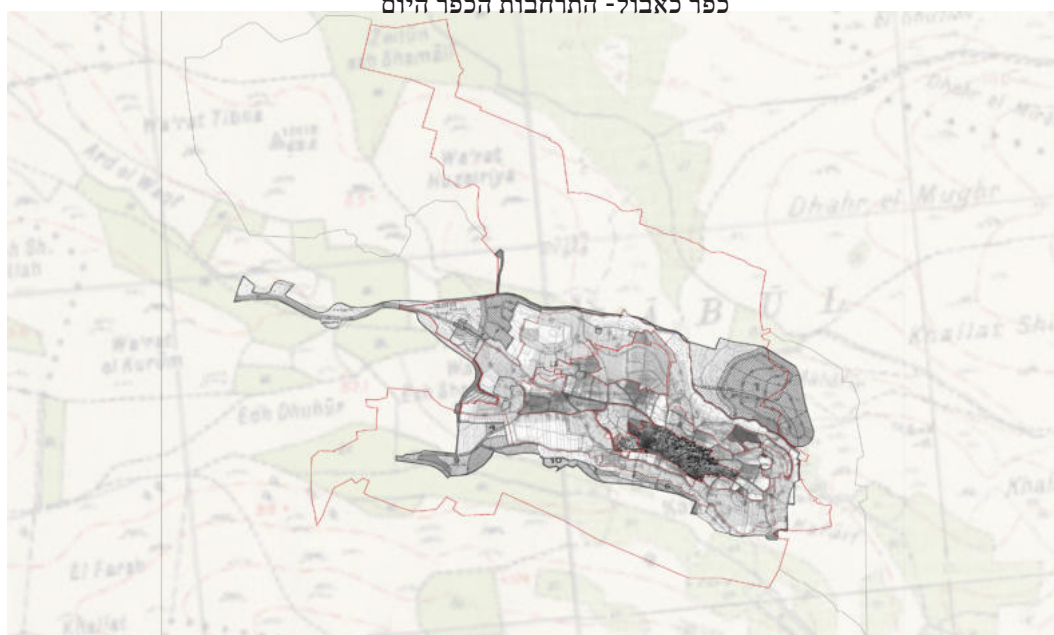
כפר אל דאמון- מיפּו למוקדים המרכזיים שהיו בכפר עם רשת התנועה

כפר כאבול- התרחבות הכפר עד ל 1948

כפר כאבול- התרחבות הכפר היום

היסטוריהו כאבול

כפר כאבול ועוד הרבה ישובים ערבים אחרים ששרדו את הנכבה ב 48 היו היעד להישרדות הפליטים בארצם. כפרים אילו נאלצו לחלוק את האדמות שנשארו בבעלותם למיגורים ולחקלאות שהיו המקור הראשי בפרנסתם, לאחר שהמדינה הפקיעה את מרבית אדמותיהם. בשנת 48 מספר תושבי כפר כאבול היה כ 577 ובזמן הנכבה תושבים מ אל דאמון, מיעאר ואל ברווה ברחו מישוביהם והגיעו לכאבול. כתוצאה מכך מספר תושבי כאבול שוכפל פי 2 והגיע בערך ל 1200, הרבה מהאדמות החקלאיות נעלמו מהצורך לבניית מגורים והבנייה לגובה התחילה להיות דבר הכרחי.¹

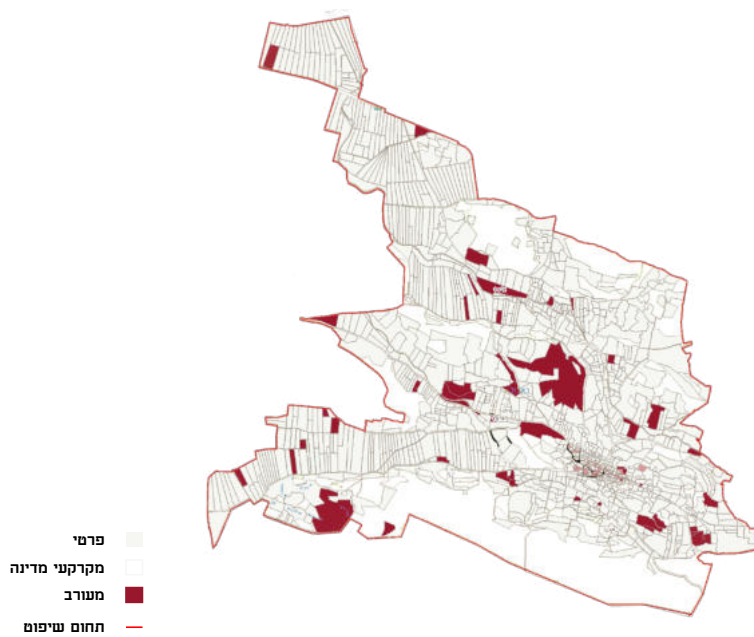
עם השנים אופי הרקמה הכפרית המסורתית הפלסטינית של כפר כאבול נעלם, מטעי הזיתים והענבים, השדות החקלאיות, השטח והחצר הפרטית לכל בית (אל חקורה) והשטחים הפתוחים בין הבניינים נעלמו. היום ולאחרי 77 שנים מהנכבה תחום השיפוט של כפר כאבול לא התרחב ואפילו הצמצם עוד יותר לאחרונה ב, 2010 מספר התושבים גדל הרבה ואת צרכי מחיהם כמו מיגורים, מסחר ותעסוקה ועוד.. גדלו בהתאם, לעומת זאת התושבים אין להם אילה להסתפק בשטחים הקיימים ברשותם שהם גם כבר כמעט נוצלו עד הסוף.¹

כפר כאבול היום נמצא במצוקה מבחינת העדר השטחים, שרוב השימוש בקרקעות הפך להיות למיגורים ובה על חשבון פיתוח הכלכלה והמרחבים הציבוריים. רוב הקרקעות בכפר הינם בבעלות פרטית לתושבי הכפר המקוריים, מה שגרם ל"תושבים האורחים" להיות במצב של מצוקה מבחינת האפשרות להתרחב ולספק מקום מחיה לילדיהם בעתיד הקרוב.

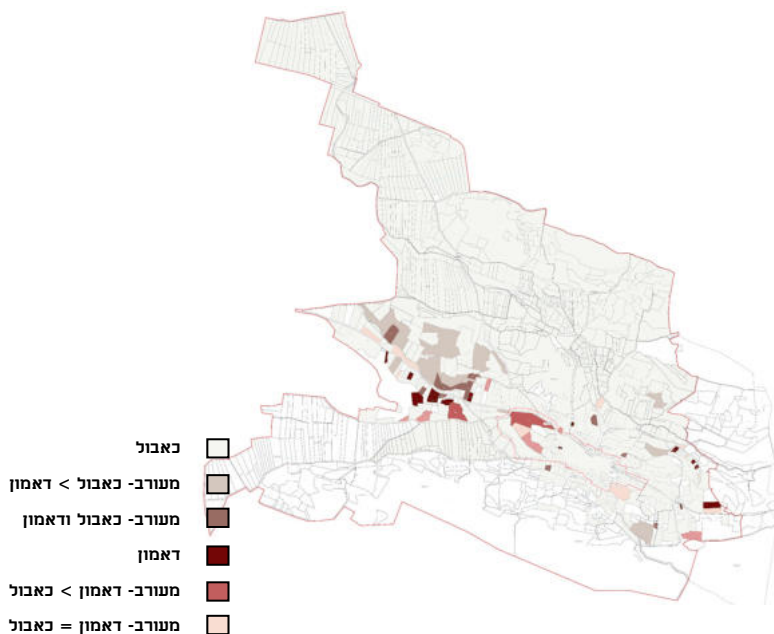

1 وليد الخالدي. 1997. كي لا ننسى. بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسطينية

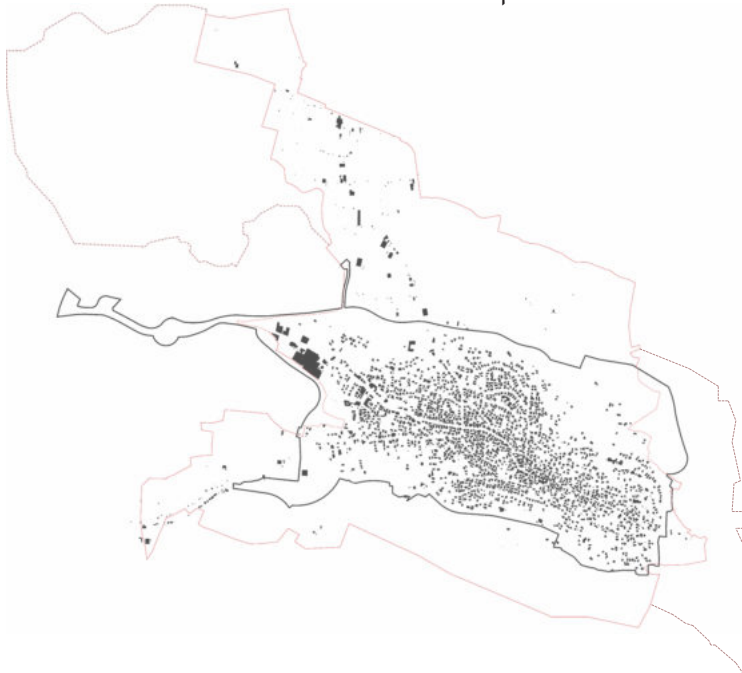
כפר כאבול - מיפוי בעלויות קרקע

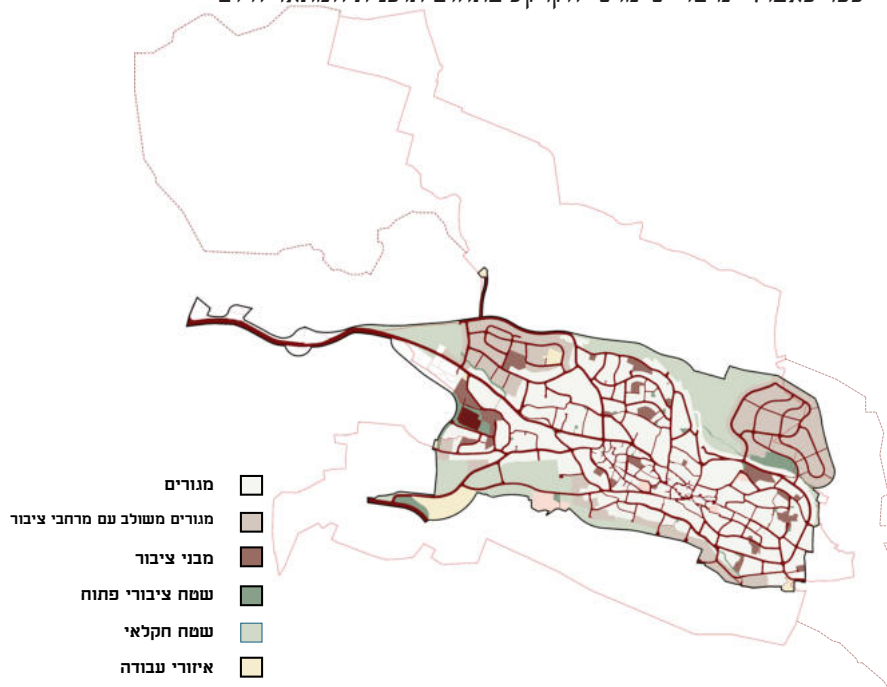
כפר כאבול - מיפוי בעלויות הקרקע לפי תושבי הכפר המיקוריים והתושבים האורחים
מכפר אל דאמון

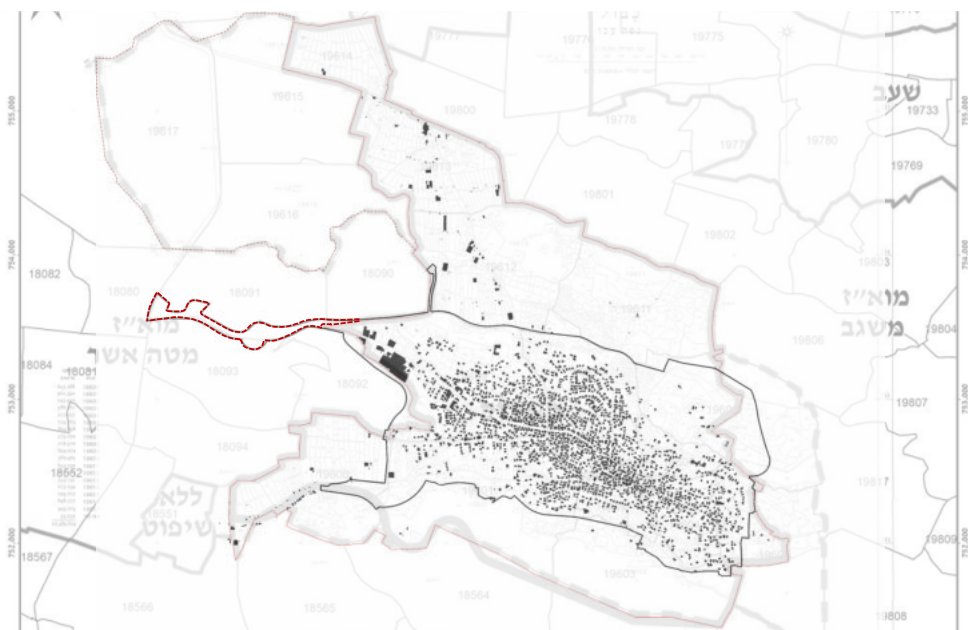
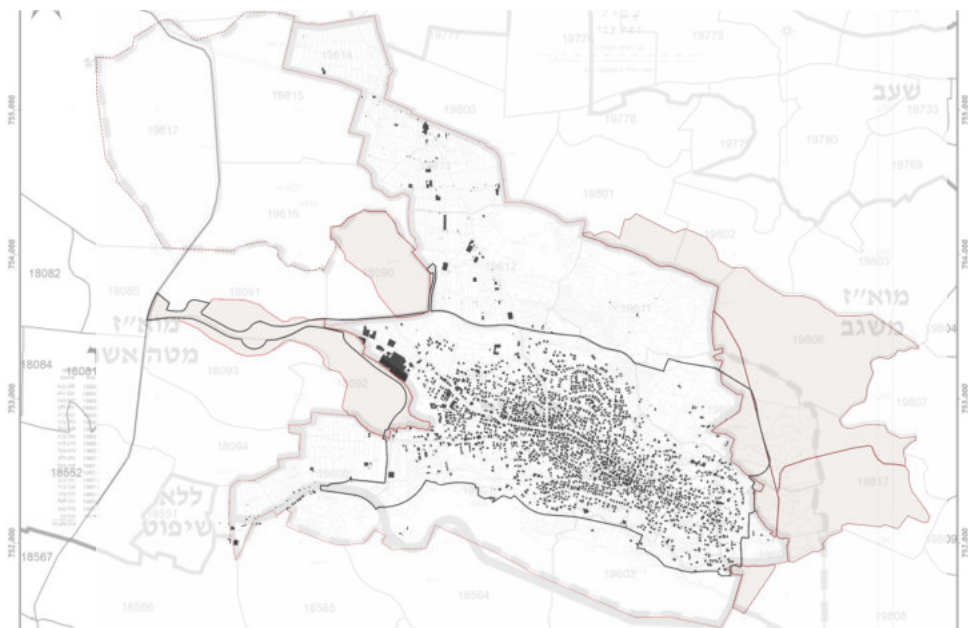
כפר כאבול- רקמה הבנויה בכפר ביחס לגבולותיו

כפר כאבול- מיסוי שימושי הקרקע בתחום תוכנית המתאר היום

כפר כאבול- מפת איזורי ההתרחבות לפי בקשת המועצה המקומית

מוטיבאציה לתכנון- והתמקמות איזורית

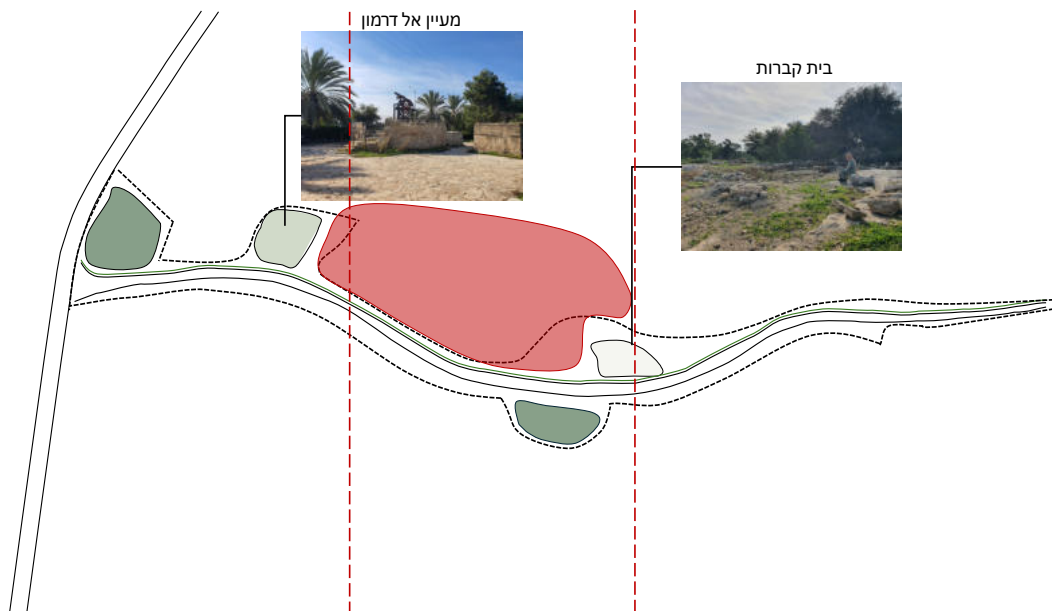
בשנת 2015 ראש המועצה המקומית בכאבול חסן בוקאעי שבמקורו מדאמון, הגיש בקשה מול שר הפנים להרחבת תחום השיפוט לכפר כאבול. ההרחבה היתה לכיוון המזרח איפה שהיו אדמות כפר מיעאר, שהיום במקומו נמצא המושב יעד ועל אדמותיו נטעו יער משגב, ולכיוון מערב לתוך אדמות כפר אל דאמון שנהרס ב-1948 והיום השימוש באדמותו החקלאיות לטובת אחיהוד (אל ברווה לשעבר). האדמות ממזרח וממערב הופקעו מתושביהם המקוריים והיום הינם שיכות למועצות האיזוריות משגב ומטה אשר.

“מטרות בקשת הרחבת תחום השיפוט- הנימוקים והשיקולים להגשת הבקשה להרחבת תחום השיפוט של מועצה מקומית כאבול. השיקולים העיקריים והמטרות שבבסיס הבקשה הנוכחית להרחבת תחום השיפוט הם כלהלן: 1. ארגון המרחב הפיסי/גיאוגרפי הגובל בתחום הבנייה והפיתוח של כאבול, תוך חתירה להתוויית גבולות מוניציפאליים סדירים שמשקפים היגיון וסדר מרחבי הוגן ורציונאלי, לרבות צרוף שטחים השייכים תפקודית ועניינית לישוב. 2. צרוף עתודות קרקע הדרושות בטווח 20 השנים הקרובות ליצירת מלאי תכנוני ולאספקת מענה לביקושים הגוברים לפתרונות דיור איכותיים, תעסוקה, מבני ציבור, שתיות ושטחי נופש וביילוי” (2015 מפת בקשה לשינוי גבולות שיפוט מ.מ. כאבול)

בתוך מסמך הבקשה היו כל מני נימוקים וסיבות המציגים הצורך לאישור הבקשה ועם כל ההסברים והנימוקים שהוציגו על ידי המועצה המקומית הבקשה להרחבת גבול תחום שיפוט הכפר לא אושרה, דבר שגורם להגבלה בהרחבת ולפיתוח תוכנית המתאר לכפר. כפר כאבול היום נמצא במצוקה מבחינת העדר השטחים, שרוב השימוש בקרקעות הפך להיות למיגורים ובה על חשבון פיתוח הכלכלה והמרחבים הציבוריים. רוב הקרקעות בכפר הינם בבעלות פרטית לתושבי הכפר המקוריים, מה שגרם ל”תושבים האורחים” להיות במצב של מצוקה מבחינת האפשרות להתרחב ולספק מקום מחייה לילדיהם בעתיד הקרוב.¹

1. 2015. מפת בקשה לשינוי גבולות שיפוט מ.מ. כאבול -מ.א. מטה אשר - מ.א. משגב. מועצה מקומית כאבול

כפר אל דאמון- איזור התמקמות הפרויקט

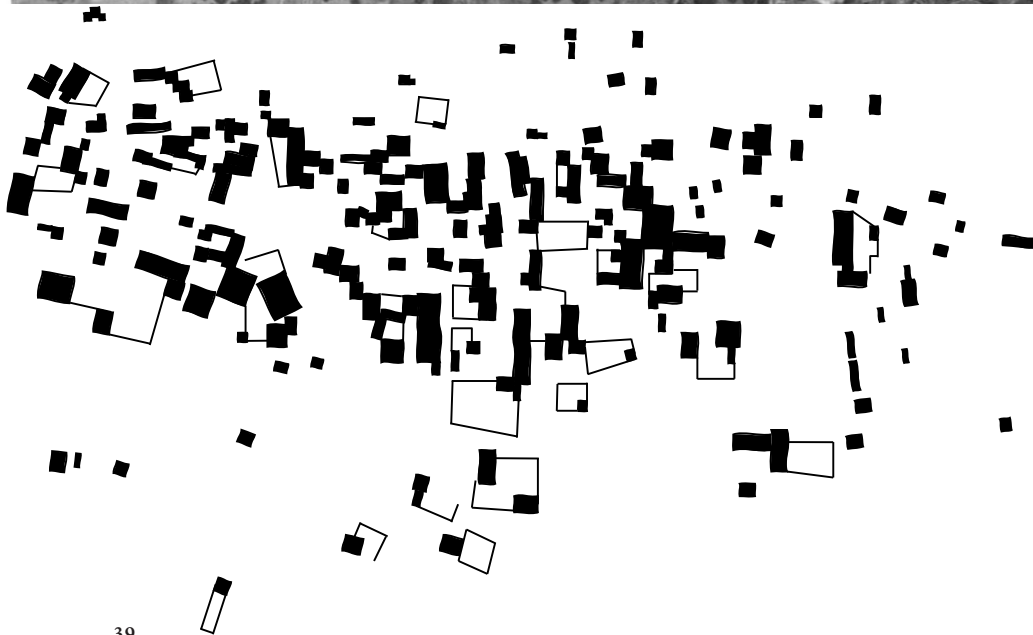

ובגלל האי הסכמה על בקשת הרחבת תחום השיפוט לכפר וההגבלה להרחבת ולפיתוח תוכנית המאר לכפר, גם תושבי הכפר המקוריים נמצאים במצב של מצוקה שלמרות שיש להם קרקעות בבעלות פרטית עם טאבו והכל מסודר הם לא יכולים להתפתח ולבנות את אדמותיהם בגלל שהינם מחוץ לגבול תוכנית המתאר.

ההתרחבות היחידה לכפר כאבול מחוץ לתחום השיפוט היתה לכיוון דאמון מתוך צורך לטיפול בכביש הראשי המקשר את הכפר לכביש 70 שהיתה בקשה נוספת לתפעל עין אל דאמון השריד היחיד לחיי הכפר אבל גם לא אושרה. הפרויקט לא התפתח יותר מתכנון מסלול טיילת ארוך המגיע לצומת דאמון המתרחב לפארק קטן לתוך אדמות הדאמון ליד איזור המעין, המאפשר לתושבי הדאמון ללכת ליד אדמותיהם ומקום מחייהם המקורי ולשבת על ספסל בין שרידי הכפר, לדמיין את כל מה שהיה נמצא שם ואז לחזור לבתים שלהם בכאבול.

כתוצאה מכך, הבחירה היתה למקם את הפרויקט בתוך הגבולות החדשים שהמדינה קבעה, בשטח המוגדר כיום כהתרחבות של כפר כאבול על אדמות הכפר אל-דאמון, הינה נושאת משמעות מרחבית ופוליטית כאחד. מיקום זה מאפשר יצירת ביטוי תכנוני-מרחבי מחודש לכפר דאמון, אשר נהרס בנכבה, תוך הדגשה וחשיפה של מדיניותה השיטתית של המדינה ביחס ליישובים הערביים שנותרו לאחר 1948 ותושביהם, כמו גם ביחס לכפרים שנהרסו ותושביהם שהפכו לפליטים בארצם. בחירה זו ממקמת את הפרויקט בתוך המתח שבין הריסה ומחיקה מרחבית לזיכרון קולקטיבי, ומעניקה לתכנון עצמו תפקיד של אמצעי ביקורתי ומייצג.

כפר אל דאמון - מיפוי הרקמה בנויה בכפר

התערבות

ההתערבות באתר מתפתחת מתוך תהליך תכנוני רב-שלבי, אשר מבקש לכרוך יחד בין מימד היסטורית-רבותי לבין מימד מרחבי-עכשווי. תהליך זה מתפרס על פני שלושה שלבים מרכזיים, שכל אחד מהם מהווה אבן נוספת בבניית אסטרטגיה אדריכלית הנשענת על זיכרון, זהות ומורפולוגיה מסורתית.

שלב ראשון: למידה ומיפוי הרקמה שנהרסה

השלב הראשון בתהליך מתמקד בחקירה ובשחזור של המערך המרחבי של הכפר אל-דאמון כפי שהיה קיים לפני 1948. מטרה מרכזית בשלב זה היא יצירת בסיס תכנוני שמתקשר ישירות, נובע ומתבסס על המורפולוגיה המקורית של האתר. לצורך כך נעשה שימוש בצילום אוויר משנת 1935, אשר שימש ככלי אנליטי לזיהוי מערך הדרכים, פריסת היחידות והנפחים הבנויים, שטחי הציבור וחללי המעבר. מיפוי זה אינו רק תיעוד של העבר, אלא גם פעולה ביקורתית המנכיחה שכבות שנמחקו בעקבות הנכבה. באמצעותו נבנית תשתית מחקרית ותכנונית שמאפשרת גיבוש שפה אדריכלית הנובעת ישירות מן הזיכרון המרחבי.

שלב שני: תהליך של הפשטה – הגריד כמערכת מארגנת

בשלב השני מתבצע תהליך של הפשטה צורנית, שבו הרקמות המרחביות שנחשפו מתורגמות למבנה גאומטרי מופשט המבוסס על עקרון הגריד. גריד זה נבנה מתוך השראה ישירה מהרקמה הפלסטינית המסורתית, המאופיינת בחזרתיות, סימטריה וארגון מודולרי. הרקמה, שבעבר הייתה ביטוי אישי ואמנותי של מלאכת היד הנשית, נלקחת כאן כבסיס למערכת מרחבית המארגנת את התכנון כולו. פעולת ההפשטה הופכת את הרקמה ממסמך תרבותי-אסתטי לכלי תכנוני, המאפשר ניסוח מחדש של מערכות סדר, יחסי חלוקה ומבנה מרחבי. כך נוצר חיבור אורגני בין מסורת תרבותית חיה לבין אסטרטגיה תכנונית עכשווית.

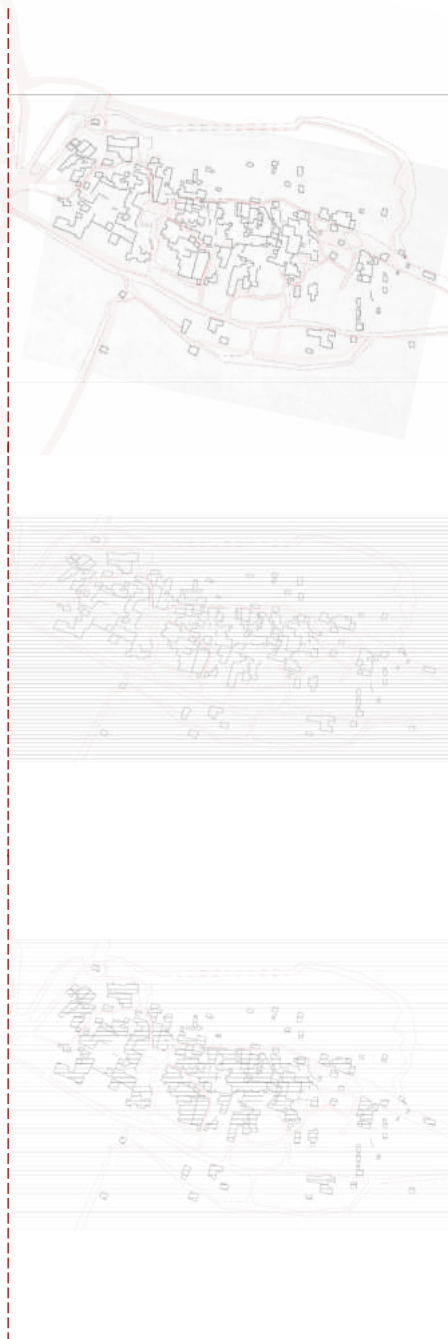
שלב שלישי: התפתחות נפחית – עקרונות התכנון של הכפר הערבי המסורתי

השלב השלישי עוסק בהמרת מערכות ההפשטה לצורות נפחיות המבוססות על עקרונות התכנון של הכפר הערבי המסורתי. עקרונות אלו כוללים את החלוקה המובחנת בין חלל פרטי לציבורי, שימוש בסמטאות צרות כאלמנט מארגן של תנועה, והיחסים ההדדיים שבין הבית, החצר והמרחב הציבורי. ההתפתחות הנפחית מבקשת לא רק לייצג את זיכרון הכפר ההרוס, אלא גם להעניק לו ממד קונקרטי, חווייתי ותלת-ממדי.

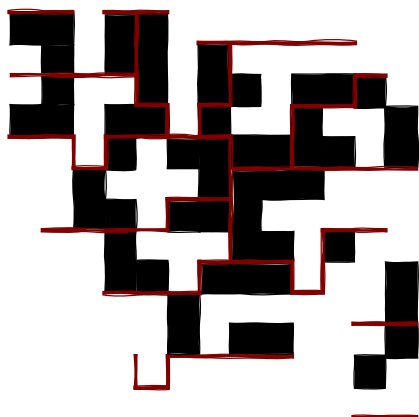
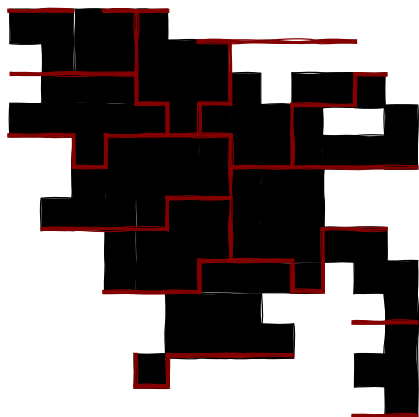
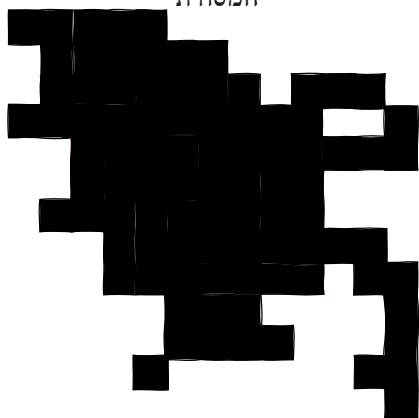
התפתחות צורנית- דיגרמט תהליך הפשטת הרקמה שהייתה בנויה בכפר אל דאמון
על בסיס הגריד

התפתחות צורנית- דיגרמת תהליך הפשטת הרקמה שהייתה בנויה בכפר אל דאמון על בסיס הגריד

התפתחות צורנית- דיגראמת תהליך התפתחות נפחית לפי תכונות הכפר הפלסטיני
המסורתי

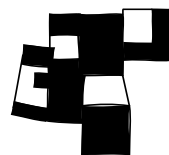
התפתחות צורנית- דיגרמת תהליך התפתחות נפחית לפי תכונות הכפר הפלסטיני המסורתי

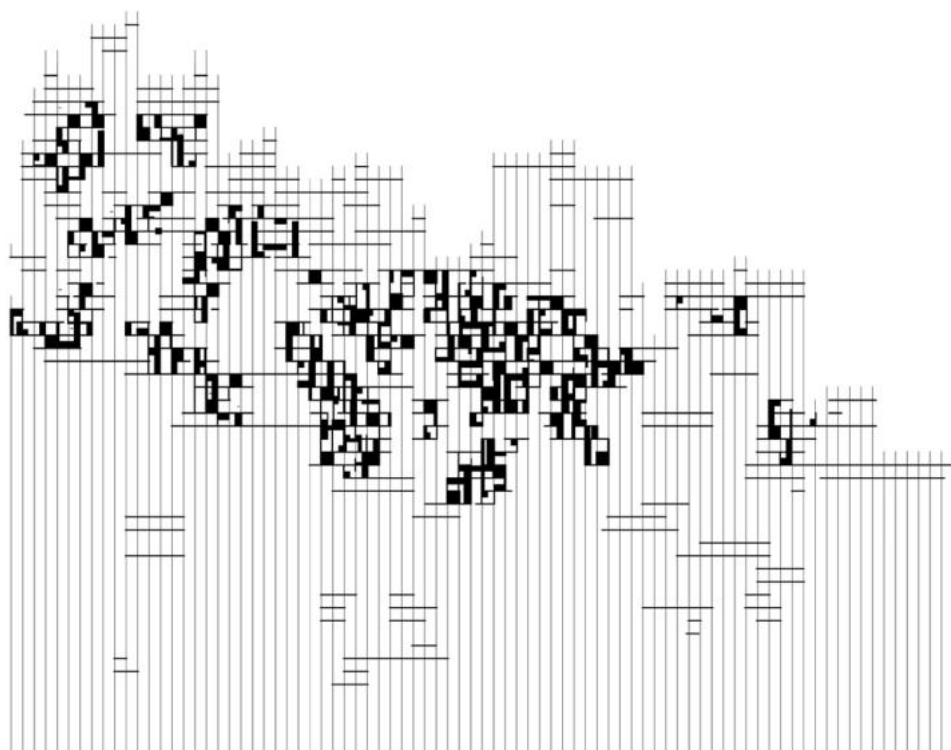
התנועה שזורה תוך הנפחים

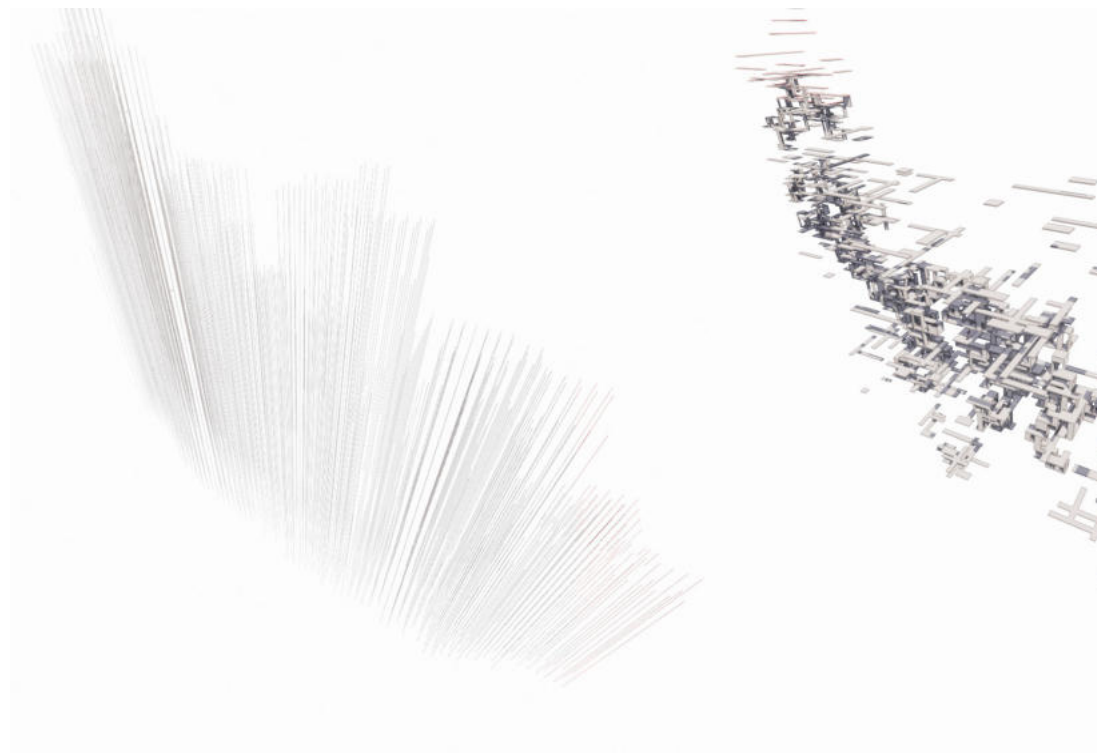

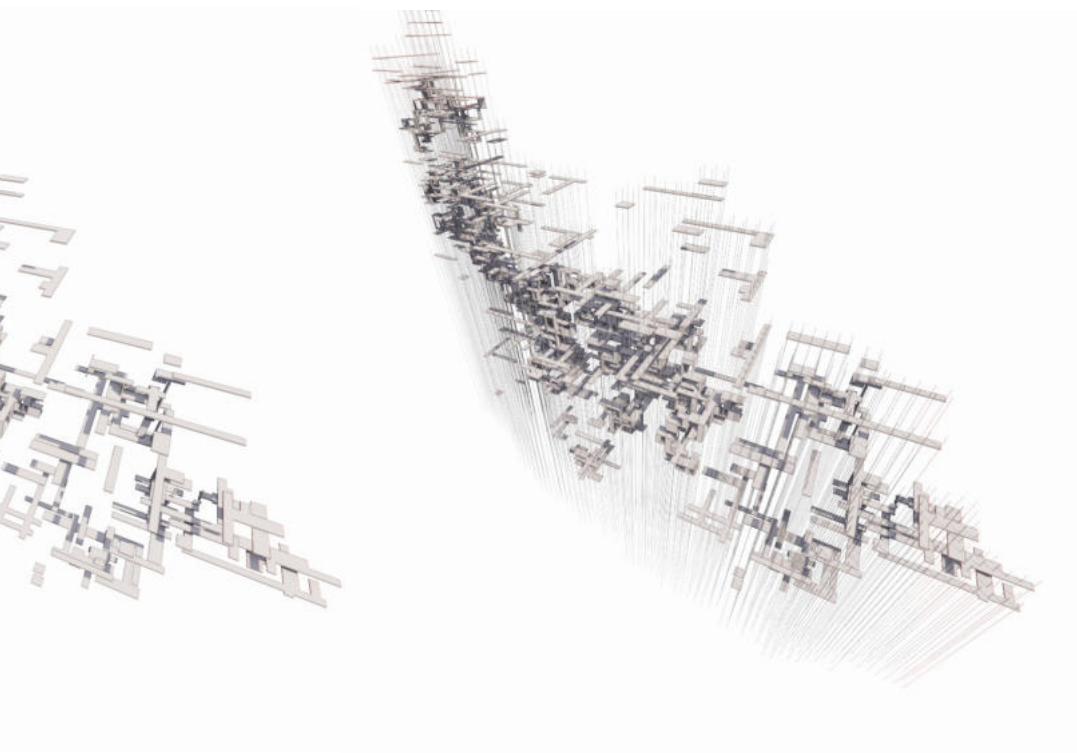
חצר הבית-אל חווש- מהווה
התווך בין המרחב הפרטי לבין
המרחב הציבורי

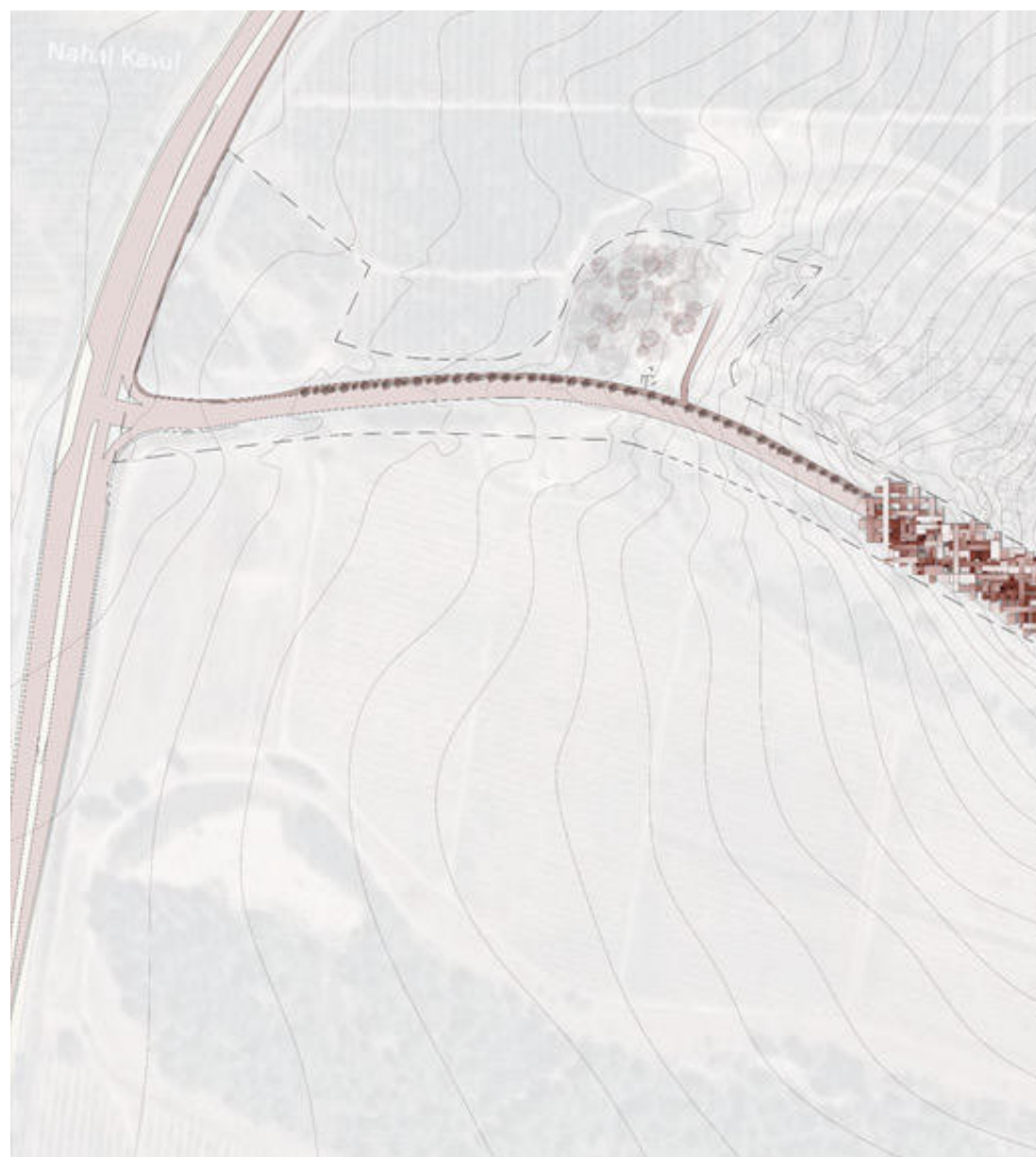

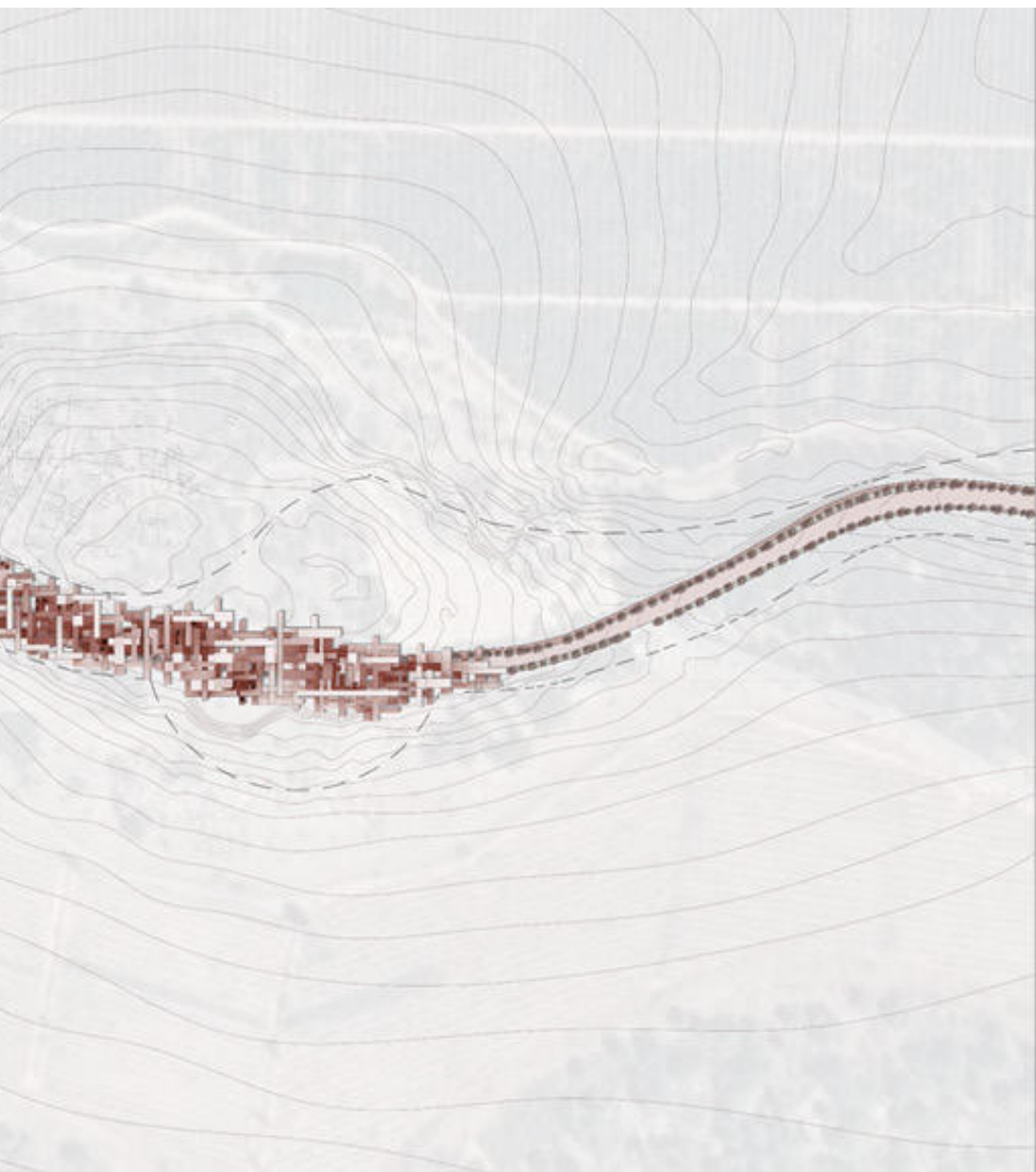
הבתים בנויים באופן צמוד אחד לשני

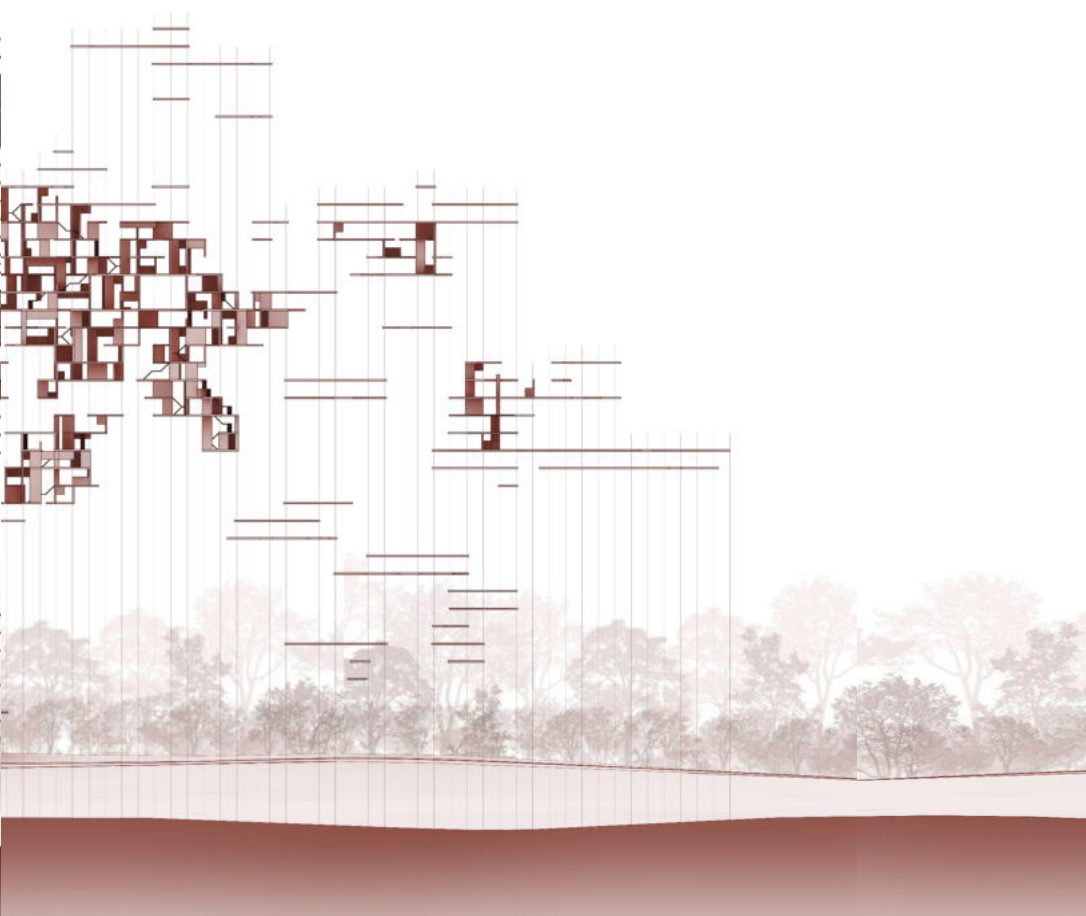

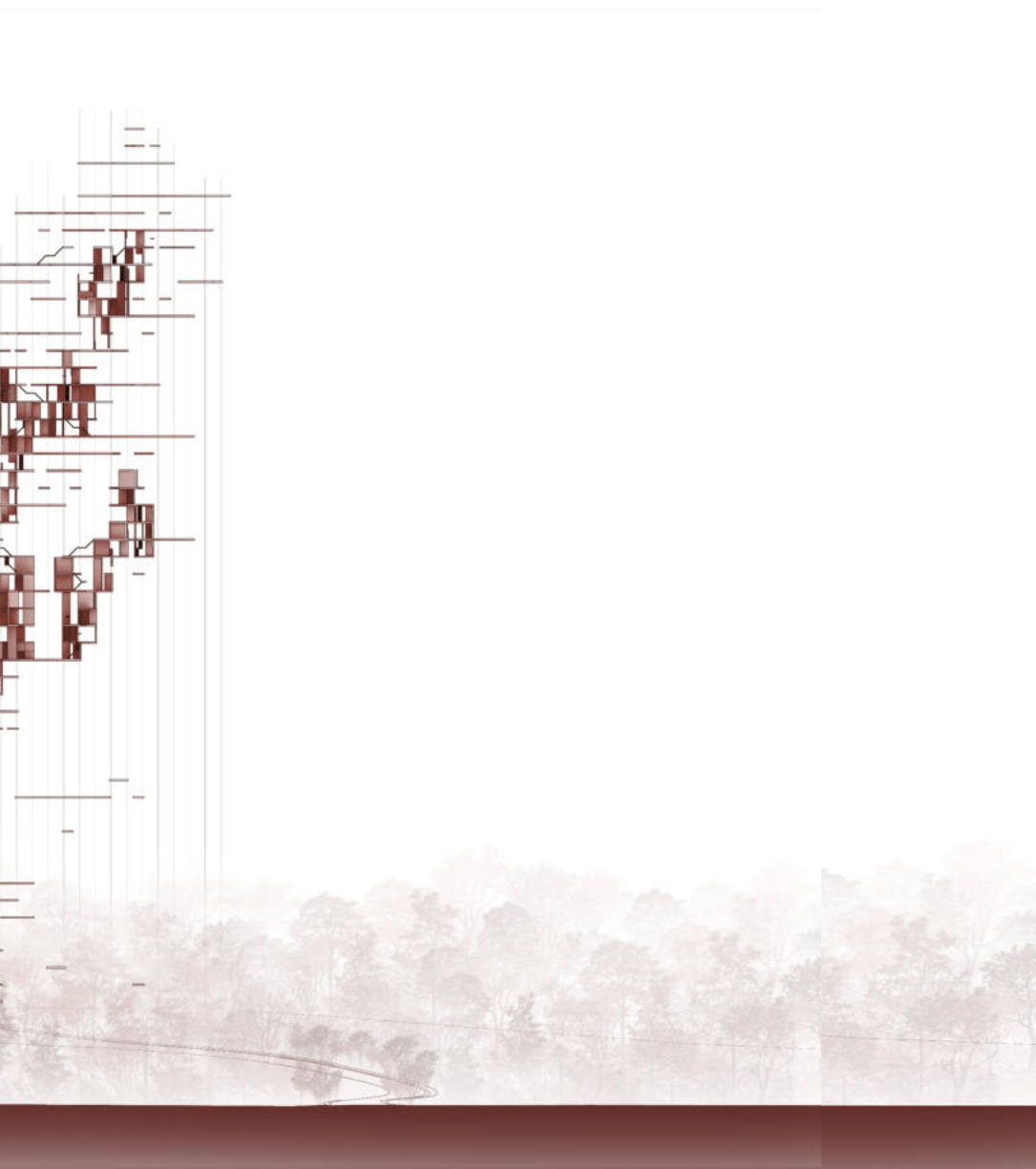

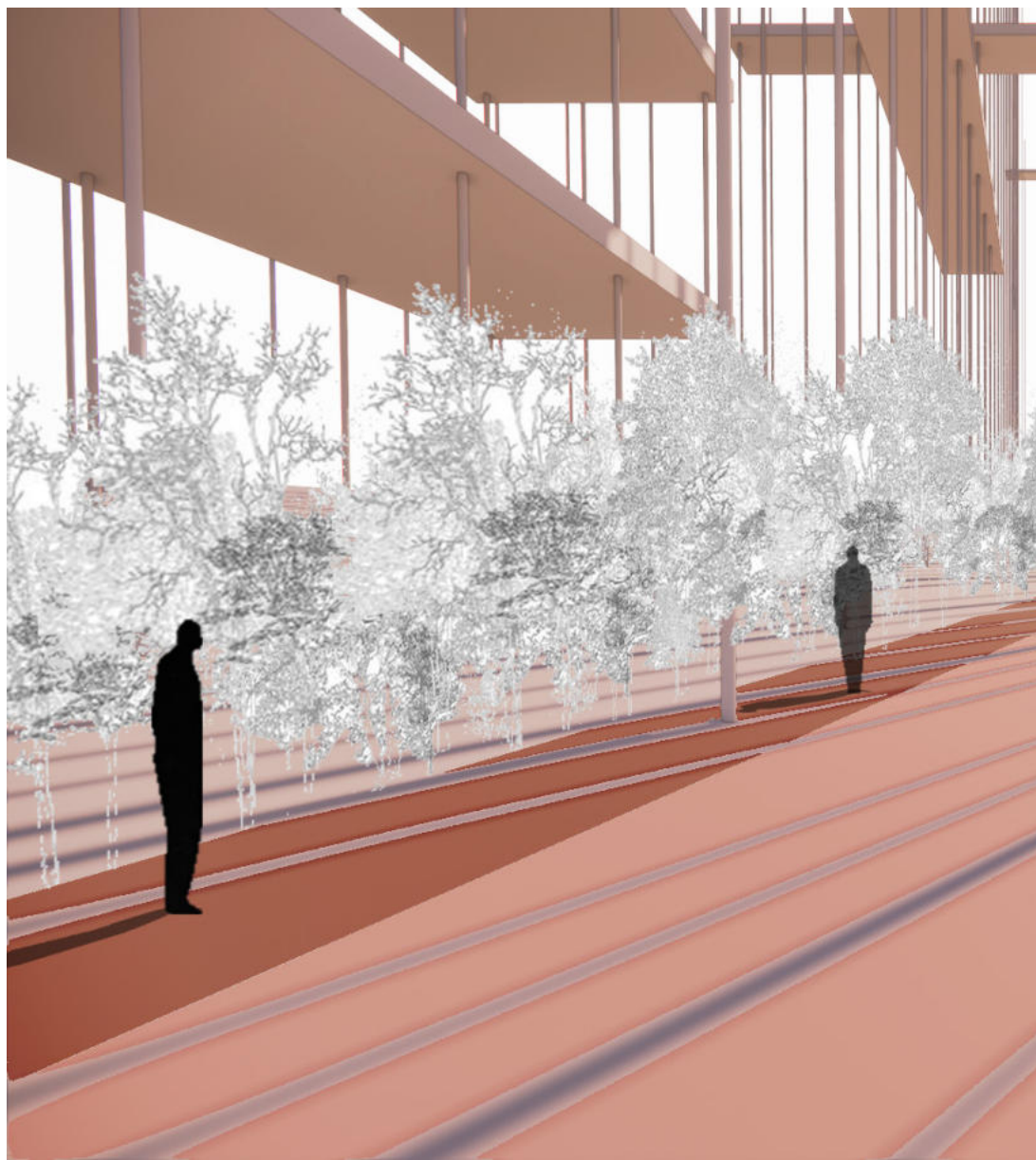

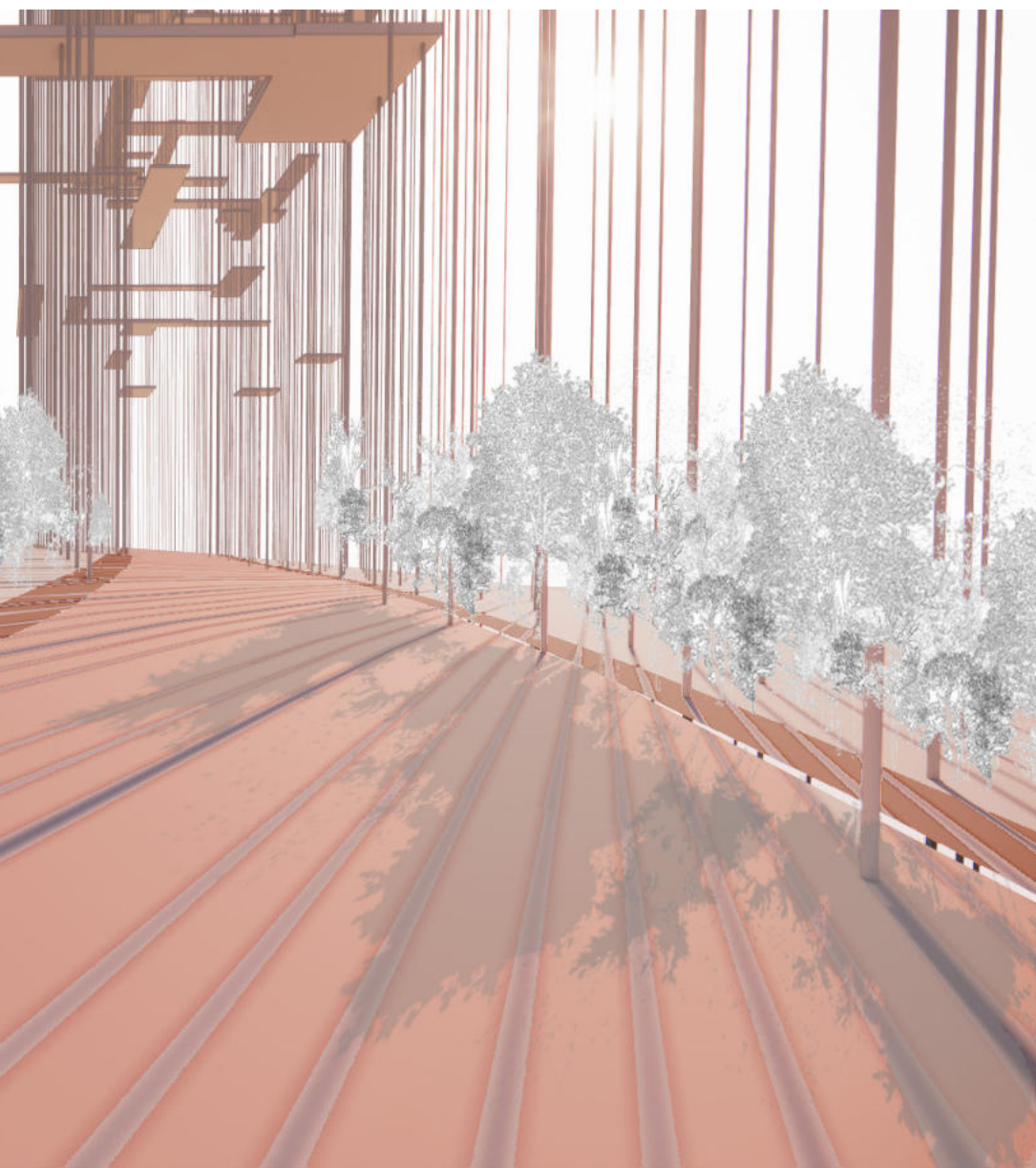

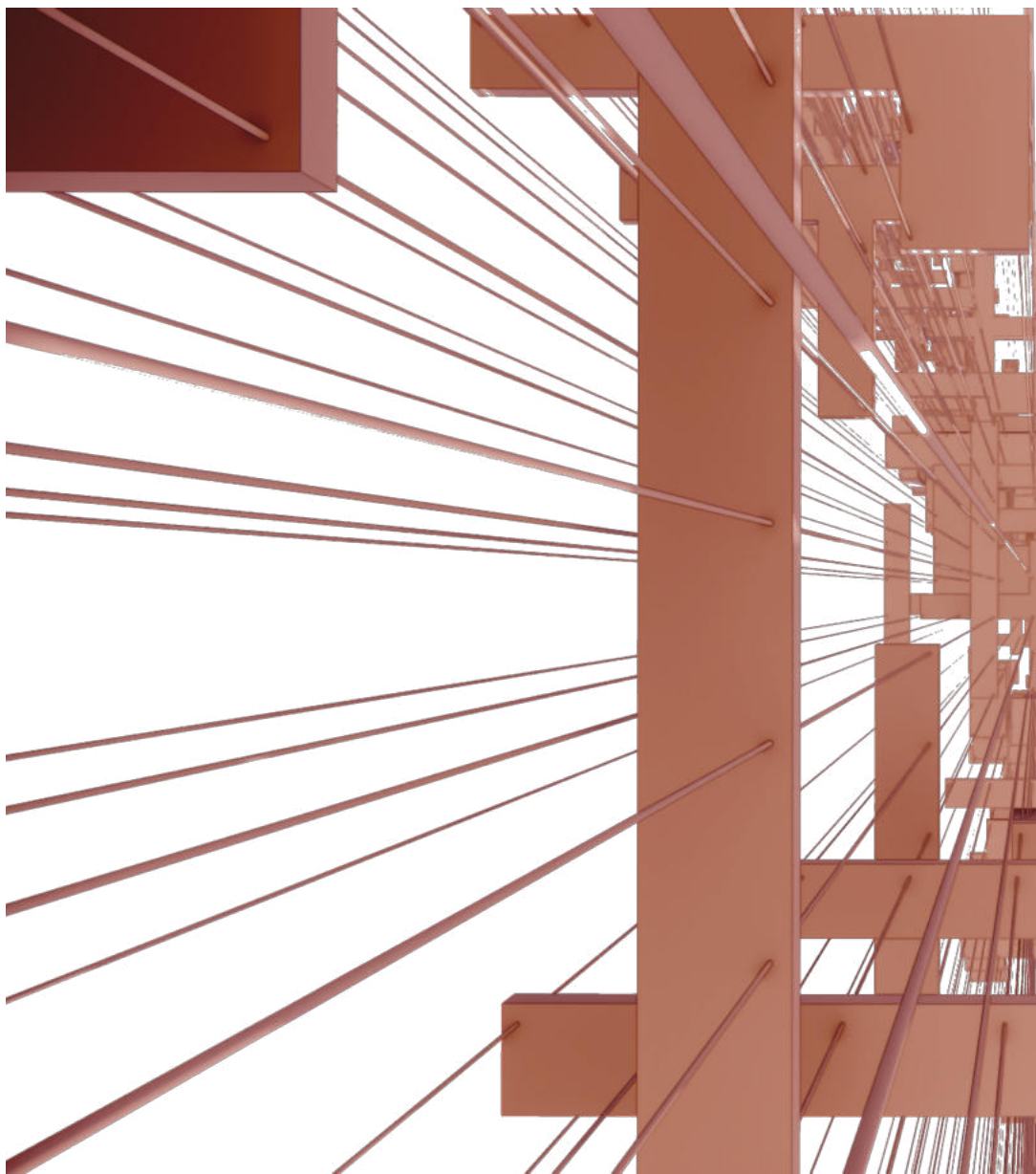

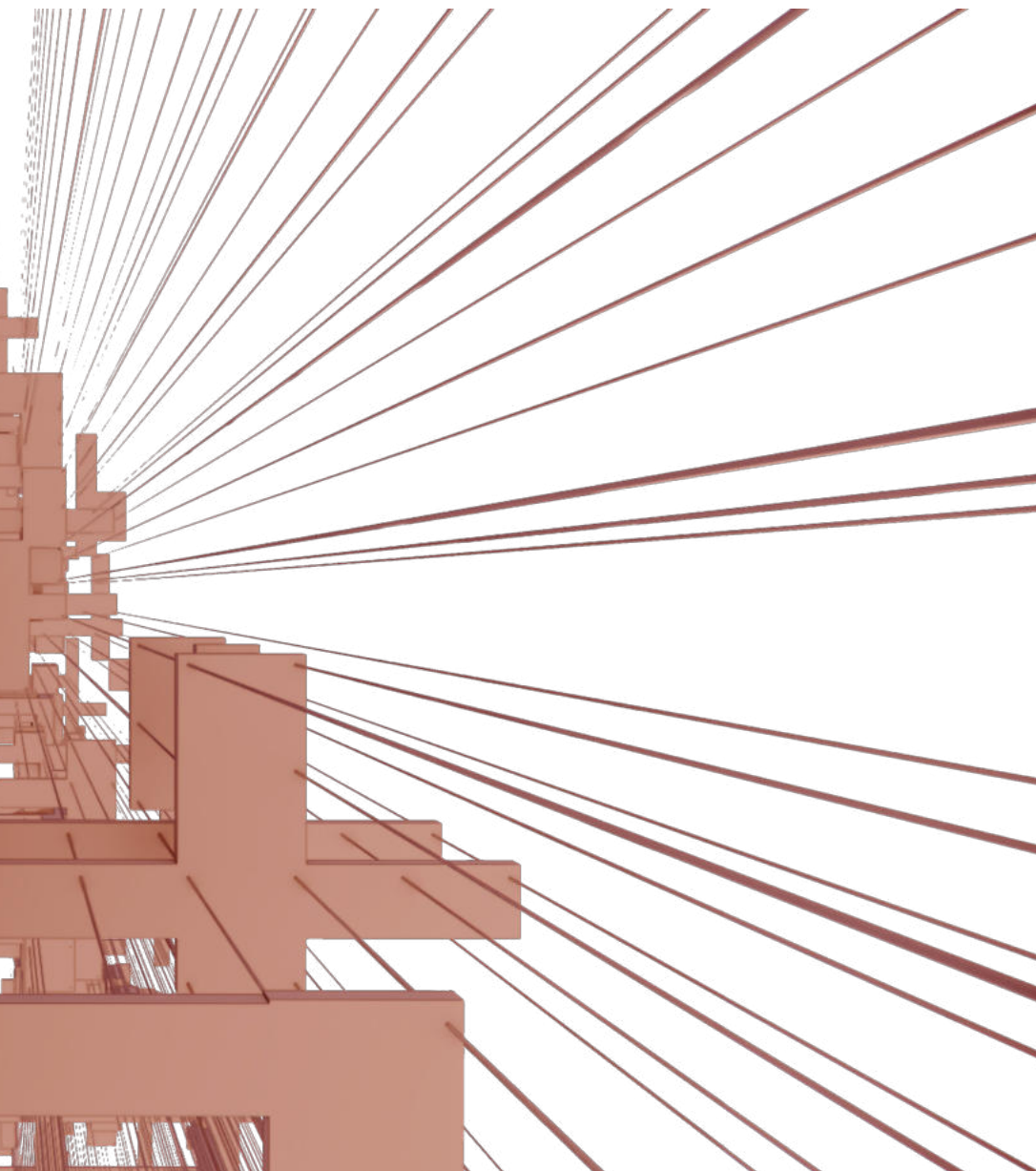

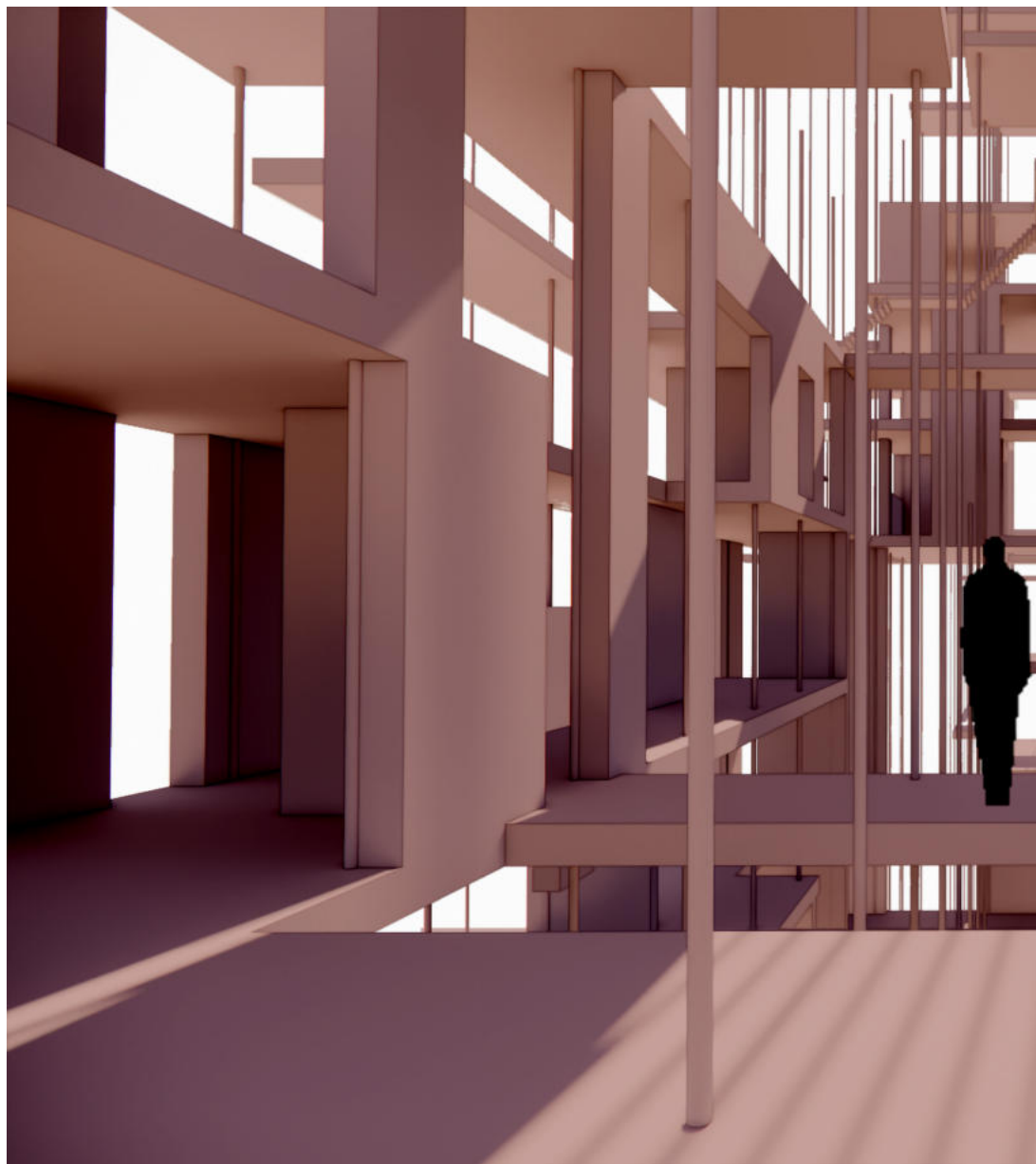

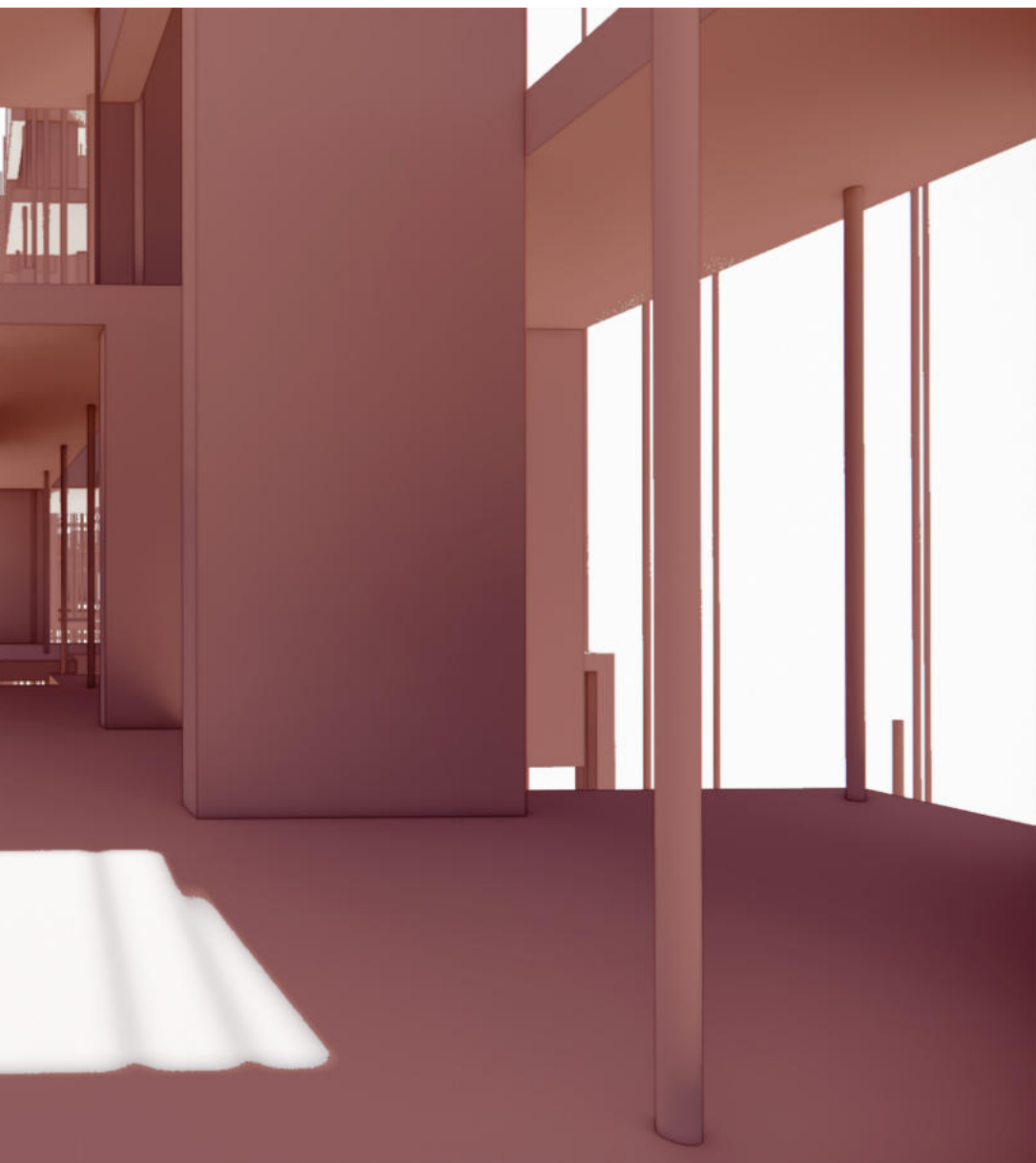

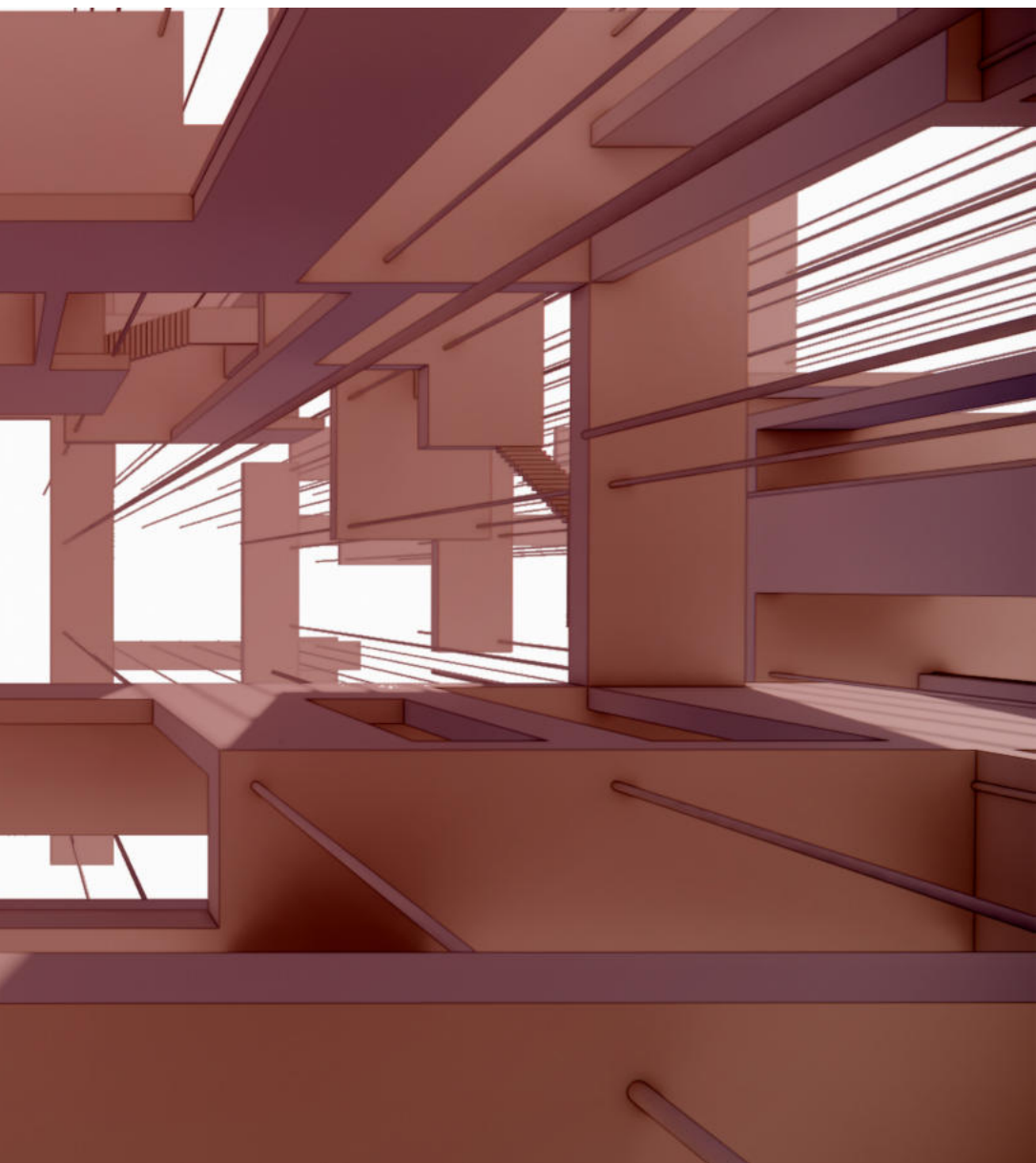

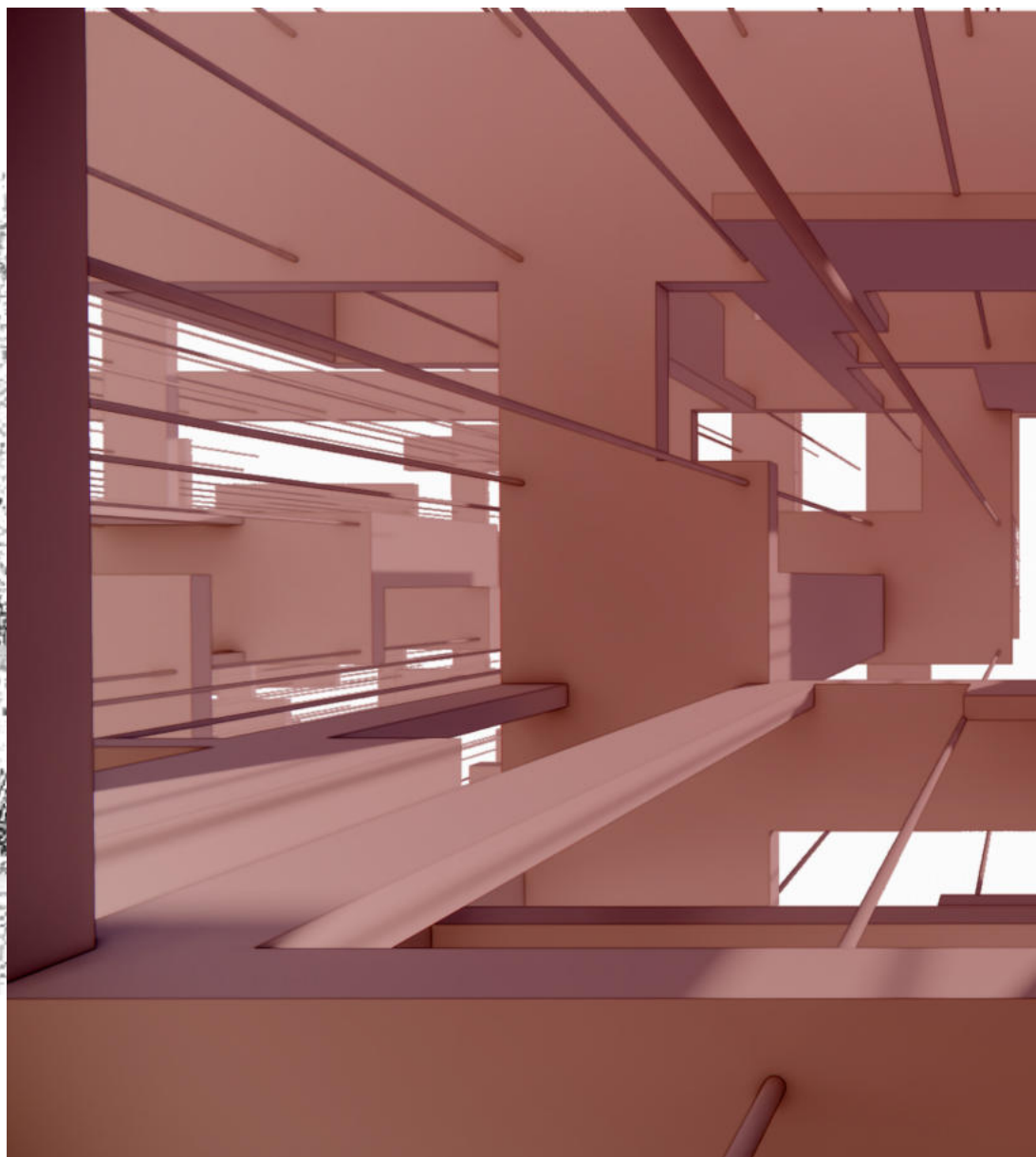

סיכום

סוגיית הפליטות הפנימית היא אחת מהתוצאות המרכזיות והעמוקות ביותר של הנכבה, תופעה זו איננה ייחודית לאזור אחד בלבד אלא מתקיימת במוקדים רבים בארץ. אולם המתח המרחבי וההיסטורי שבין הכפר אל-דאמון, שנהרס וחלק גדול מתושביו הפכו לפליטים פנמיים, לבין הכפר כאבול, שהתפשט על אדמותיו במסגרת מדיניות ההגבלה של המדינה על הכפרים הערביים ששרדו את הנכבה, והפך לכפר הקולט הראשון לתושבי הדאמון הפליטים בארצם, ממחיש באופן חד את המדיניות השיטתית של טשטוש מרחבי לצד דחיקה חברתית-פוליטית. המציאות שבה נותרו רק סימנים מינימליים המעידים שהיה במקום פעם כפר חיי בשם אל דאמון, משקפת את מהלך ההעלמה המכוון, שמטרתו לנתק בין קהילה הסובלת ממצוקת שייכות ואובדן לבין אדמותיה הנמצאות ממול לעיניהם ולמנוע את שיבתה אל מרחב חייה שהייה.

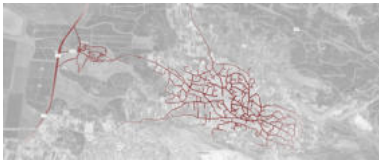
ההתערבות המוצעת בפרויקט מתמודדת עם מציאות זו מתוך עמדה ביקורתית. שאינה מבקשת לשחזר את הכפר שהועלם, אלא להפוך את המרחב לשדה ביקורתי של חשיפה, ייצוג ושיבוש מרחבי. דרך חקירה והבנה של הזיכרון המרחבי וההיסטורי, הפשטה ותרגום של הממצאים הנובעים מהמקום לכלים מושגיים וצורניים ולבסוף, פיתוח של ביטוי מרחבי חדש היוצר נוכחות אלטרנטיבית לכפר שהועלם. כך התכונן אינו רק פעולה אדריכלית, אלא ביטוי ביקורתי נגד מנגנוני השליטה וההסתרה שהמדינה הפעילה לאורך עשרות שנים ביחס לכפרים שנהרסו ותושביהם שנותרו פליטים בארצם.

באמצעות שילוב של מוטיבים מהמסורת הפלסטינית המרחב המתוכנן הופך לזיכרון חי, המאתגר את תהליכי הטשטוש התרבותי והמקומי. הוא מציב חלופה סמלית-מרחבית למצב שבו הפליטות הפנימית נמשכת כתופעה פוליטית, לא רק כפרק היסטורי סגור. בכך הוא מחזק את הנרטיב הפלסטיני ומעמיד מולו ביקורת ישירה על המדיניות הישראלית של נישול, הדרה ושליטה במרחב.

ביבליוגרפיה

- n.d.). From <https://palopenmaps.org/en/maps/al-damun?basemap=9&overl>
ay=pal1940&color=status&toggles=places|year#14.00,35.1823,32.8768
remembering al-damun (חמליהו), ר. ח.-ע. (2009). זאכרַת הדאמוֹן, זכרונות אל דרמוֹן, -al remembering al-damun. جمعية "زخروت".
- palestine remembered. (n.d.). From <https://www.palestineremembered.com/Acre/Kabul/Story19090.html>
- palestine remembered. (n.d.). Retrieved from DICTIONARY.COM: <https://www.palestineremembered.com/Acre/al-Damun/Story26428.html>
- /sikkuy-aufoq. (2018). From <https://sikkuy-aufoq.ac-ap.org/planning/ar>
- ד"ר רונן בן אריה. (2022). תכנון והסדרה ביישובים הערביים תמונת מצב. רגד ג'ראיסי, היבא בוארדי, ענאן מעלוף, נבד דגן, עופר דגן, מורן אביב, ד"ר סאמר סויד, אלה גיל, סירין חסן ורנין עודה.
- מוסטפא כבהא, ר. ב. (1996). פליטים בארצם - פליטים פנימיים במדינת ישראל - 1948-1996. המכון לחקר השלום.
- (2015). מפת בקשה לשינוי גבולות שיפוט מ.מ. כאבול -מ.א. מטה אשר - מ.א. משגב. מועצה מקומית כאבול.
- المؤرخ الفلسطيني وليد الخالدي. (1997). كي لا ننسى. بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسطينية.
- n.d.). From <https://www.palquest.org/ar/pl>
- ace/22204/%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D9%85%D9%88%D9%86
- n.d.). From <https://pal48.ps/ar/articl>
- e/238/%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D9%85%D9%88%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%87%D8%AC%D8%B1%D8%A9
- n.d.). From <https://palqura.com/village/447/%D8%A7>
- %D9%84%D8%B3%D9%83%D8%A7%D9%86
- n.d.). From <https://palqura.com/village/788/1>
- n.d.). From <https://info.wafa.ps/Pages/>
- Details/29766

מקורות לדימויים

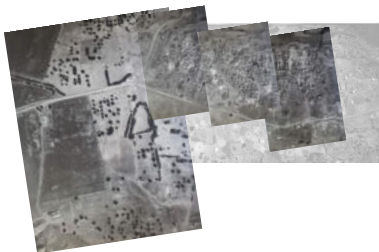
<https://www.govmap.gov.il/?c=217539.14,753544.49&z=10&q=%D7%90-%D7%93%D7%90%D7%9E%D7%95%D7%9F+%D7%A2%D7%99%D7%A1%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%90&b=2>

https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AE%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D8%B7_%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86#/media/%D9%85%D9%84%D9%81:MieuletDerrienMap-Gallica.jpg

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=850517657112517&set=pb.100064628714348.-2207520000&type=3>

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=650268883804063&set=pb.100064628714348.-2207520000&type=3>

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=650268917137393&set=pb.100064628714348.-2207520000>

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=650268957137389&set=pb.100064628714348.-2207520000>

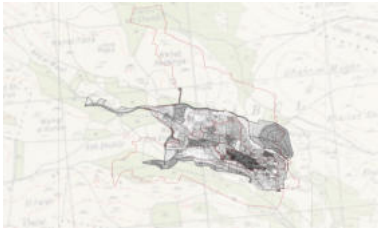
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=650268990470719&set=pb.100064628714348.-2207520000>

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=650269023804049&set=pb.100064628714348.-2207520000>

מקורות לדימויים

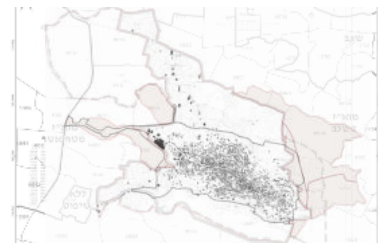
כפר אל דאמון צילום אוויר היום. <https://www.govmap.gov.il/?c=217539.14,753544.49&z=10&q=%D7%90-%D7%93%D7%90%D7%9E%D7%95%D7%9F+%D7%A2%D7%99%D7%A1%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%90&b=2>

כפר כאבול תוכנית מתאר. https://www.tabanow.co.il/%D7%AA%D7%91%D7%A2/%D7%97%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A9?number=&committee=&locality=%D7%9B%D7%90%D7%91%D7%95%D7%9C&block=___Invariant=Block&page=1

כפר כאבול לפני 1948. <https://www.palestineremembered.com/Acre/Kabul/Story19090.html>

כפר כאבול מפת איזורי התרחבות לפי בקשת המועצה המקומית (2015). (2015). מפת בקשה לשינוי גבולות שיפוט מ.מ. כאבול - מ.א. מטה אשר - מ.א. משגב. מועצה מקומית כאבול.

תקציר

הפרויקט לרקום מרחבית עוסק בסוגיית הפליטות הפנימית – מצבם של הפלסטינים שנעקרו מכפריהם בשנת 1948 אך נותרו בתחומי המדינה. סוגייה זו ממשיכה לעצב את המרחב החברתי והפזי של היישובים הערביים עד ימינו, ומהווה ביטוי למדיניות של טשטוש מרחבי והדרה מתמשכת. המתח המתקיים בין כפר אל-דאמון, שנהרס ותושביו הפכו לפליטים פנימיים, לבין כפר כאבול, ששרד והתפשט על אדמותיו, מציב דוגמה מובהקת לתופעה זו. שרידים מועטים שנשארו משקפים את תהליך ההעלמה המכוון שנועד לנתק בין קהילה לאדמתה.

מול מציאות זו עולה השאלה: כיצד ניתן לתת ביטוי בקורתי דרך תכנון מרחבי, תוך שימור על המורשת וההיסטוריה של המקום? העמדה שנבחרה איננה שואפת לשחזר את הכפר שנהרס, אלא לנסח נוכחות אלטרנטיבית, המשלבת זיכרון היסטורי, זהות תרבותית ותכנון עכשווי.

האתר שנבחר – אדמות דאמון, הכלולות כיום בתחום ההתרחבות של כאבול – מגלם את השסע שבין העלמה מרחבית לזיכרון קולקטיבי. ההתערבות פועלת בשלושה שלבים עקרוניים: ראשית, חקירה היסטורית ומרחבית באמצעות מיפוי, עדויות וניתוח שרידים; שנית, הפשטה צורנית בהשראת הרקמה הפלסטינית, כבסיס ליצירת שפה אדריכלית תרבותית; ולבסוף, פיתוח ביטוי מרחבי חדש הנשען על עקרונות הכפר הערבי המסורתי ומתרגם אותם לנפחים עכשוויים.

באמצעות מהלך זה, הפרויקט מציע אסטרטגיה של תפירה מחודשת בין עבר להווה – תפירה המעניקה ביטוי לנרטיב הפלסטיני תוך ביקורת על מנגנוני השליטה, ההדרה והטשטוש שהמדינה הפעילה כלפי כפרים שנהרסו ותושביהם. בכך, התכנון הופך לכלי המאגר את ההיסטוריה הרשמית ומאפשר נראות מחודשת לסוגיית הפליטות הפנימית.